

МОНІТОРИНГ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

ПОСІБНИК ДЛЯ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ

2015
Київ

УДК 343.139-047.26(477+100)(083.132)
ББК 67.9(4Укр)411+67.9(0)411
Б23

Банчук О., Куйбіда Р., Серета М. Моніторинг судового процесу: посібник для громадських об'єднань. – К.: ВАІТЕ, 2015. – 70 с.

ISBN 978-966-2310-17-7

Це видання покликано допомогти громадським об'єднанням у проведенні моніторингу судових процесів з метою підвищення обізнаності суспільства про функціонування судової системи, наводяться приклади зарубіжного досвіду застосування цього діагностичного інструменту. На основі методик, розроблених Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ, та з огляду на українські реалії даються поради щодо організації, проведення моніторингу судових процесів в Україні та адвокації відповідних результатів. Посібник також містить зразок анкети моніторингу і приклад заповненої анкети. Список рекомендованих джерел дозволить глибше оволодіти проблематикою механізму спостереження і оцінки діяльності судової системи.

Видання розраховане на керівників та представників громадських об'єднань.

УДК 343.139-047.26(477+100)(083.132)
ББК 67.9(4Укр)411+67.9(0)411

Організація з безпеки та співробітництва в Європі
Координатор проектів в Україні

Government
of Canada

Gouvernement
du Canada

Це видання здійснене за сприяння Координатора проектів ОБСЄ в Україні та за фінансової підтримки уряду Канади. Координатор проектів ОБСЄ в Україні не несе відповідальності за зміст та погляди, висловлені експертами у цій публікації.

Центр політико-правових
реформ

ЗМІСТ

Про посібник	5
Моніторинг судових процесів:	6
Зарубіжний досвід та уроки для України	6
Загальний огляд	6
Азербайджан	8
Боснія і Герцеговина.	11
Казахстан	12
Молдова.	13
Грузія.	14
Український досвід моніторингу судових процесів	16
Загальний огляд	16
Труднощі та виклики	17
Планування і проведення моніторингу судових процесів: покровова інструкція для громадських об'єднань	19
Крок 1. Визначення мети і цілей проведення моніторингу судових процесів.	19
Крок 2. Вибір організаційної структури	19
Крок 3. Добір команди програми моніторингу	20
Крок 4. Вибір виду моніторингу	22
Крок 5. Визначення межі (глибини) моніторингу.	22
Крок 6. Визначення фокусу програми моніторингу.	23
Крок 7. Вибір форми спостереження за судовим процесом	23
Крок 8. Вибір моделі спостереження за судовим процесом	24
Крок 9. Вибір судів і судових процесів.	25
Крок 10. Планування заходів адвокатури	25
Крок 11. Вибір системи внутрішньої звітності.	26
Крок 12. Розробка методології та інструкцій щодо моніторингу	26
Крок 13. Організація тренінгів та навчань	27
Крок 14. Проведення моніторингу судових процесів.	28
Крок 15. Організація проведення аналізу даних моніторингу судових процесів.	28
Крок 16. Підготовка публічних звітів	29
Анкета моніторингу судового процесу.	31

Поради спостерігачу	51
Принципи роботи спостерігача	51
Вибір справ для моніторингу.	52
Підготовка до спостереження за судовими процесами	53
Робота спостерігача у судовому засіданні	54
Підготовка звітності	55
Приклад заповненої анкети	56
Рекомендована література.	66

ПРО ПОСІБНИК

Це видання покликане допомогти громадським об'єднанням у здійсненні ними моніторингу судових процесів з метою підвищення обізнаності суспільства про функціонування судової системи. В ньому наводяться приклади зарубіжного досвіду успішного застосування цього діагностичного інструменту. На основі методик, розроблених Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ, й з огляду на українські реалії даються поради щодо організації та проведення моніторингу судових процесів в Україні та адвокації відповідних результатів. Посібник містить зразок анкети моніторингу, а також приклад заповненої анкети. Список рекомендованих джерел дозволить глибше оволодіти проблематикою механізму спостереження і оцінки діяльності судової системи.

Видання розраховане на керівників та представників громадських об'єднань.

Посібник розроблений та виданий у межах проекту Координатора проектів ОБСЄ в Україні «Гарантування дотримання прав людини при здійсненні правосуддя», що імплементується за фінансової підтримки уряду Канади. Метою Проекту є зміцнення захисту прав людини при здійсненні правосуддя в Україні. Проект, зокрема, працює над посиленням спроможності громадянського суспільства України проводити моніторинг судових процесів, що сприятиме забезпеченню якості правосуддя та захисту прав людини на національному рівні, а також підвищенню довіри суспільства до судової системи.

МОНІТОРИНГ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Загальний огляд

Моніторинг судових процесів є діагностичним інструментом, що дозволяє зібрати об'єктивну інформацію про здійснення правосуддя в конкретних справах і на її основі зробити й поширити висновки щодо функціонування судової системи в цілому. Основними принципами його проведення є принципи об'єктивності та невтручання в процес здійснення правосуддя.

У вузькому розумінні моніторинг судових процесів охоплює спостереження за веденням відкритого судового засідання та діями учасників процесу. У ширшому сенсі моніторинг судочинства охоплює й інші аспекти діяльності суду і часто називається моніторингом системи правосуддя.

Відповідно до масштабів і цілей проведення моніторингу можна виділити три його види: системний, тематичний і цільовий.

Системний моніторинг переважно реалізується як довгостроковий проект, метою якого є підтримка широких реформ системи правосуддя. Він також може розглядатися як допоміжний інструмент для визначення основних напрямів реформування судової системи.

Тематичний моніторинг за своїм змістом вужче за системний, проте він може глибше зосереджуватися на вивченні певної проблеми. У фокусі його уваги, як правило, знаходиться яка-небудь особлива категорія справ або особлива подія (наприклад, моніторинг імплементації прийнятого законодавства).

Цільовий моніторинг судових процесів відбувається як реакція на певну подію, виникнення якої неможливо було передбачити завчасно. Прикладом цільового моніторингу судових процесів є моніторинг судового переслідування колишніх урядовців у певній країні у великих масштабах, або навіть моніторинг одного резонансного судового процесу.

Моніторинг судових процесів слід відрізнити від суміжних інститутів, якими є індивідуальне оцінювання якості роботи судді та моніторинг якості судових послуг.

Подібність моніторингу судових процесів та індивідуального оцінювання якості роботи судді зумовлюється тим, що в обох механізмах як інструмент використовується збір матеріалів спостерігачами/оцінюва-

чами під час відкритих судових засідань. При цьому для моніторингу судових процесів збір даних у відкритих судових засіданнях є основним інструментом. Однак, незважаючи на деяку схожість, вони принципово відрізняються за метою проведення та суб'єктивним складом оцінювачів. У першому випадку метою проведення моніторингу є надання загальних рекомендацій щодо удосконалення системи правосуддя загалом шляхом проведення аналізу роботи суддів у конкретних справах. Він, як правило, є зовнішнім моніторингом міжнародних або національних експертів на предмет якості роботи судової системи в цілому чи окремої її частини. Натомість метою індивідуального оцінювання якості роботи судді в судових засіданнях є професійна оцінка якості роботи конкретного судді. Таке оцінювання має характер внутрішнього, й воно зазвичай здійснюється іншими суддями або спеціалізованим органом у межах судової системи.

Моніторинг судових процесів має також деяку подібність до моніторингу якості надання судових послуг. Останній орієнтується на перевірку якості надання судових послуг для громадян (наприклад, повноти інформації, зручності та комфортності судових приміщень, наявності належної інфраструктури для вразливих груп), а також показників роботи суду (наприклад, тривалості судових процесів). За деякими показниками моніторинг судових процесів та моніторинг якості надання судових послуг можуть перетинатися. Так, зокрема, обидва моніторинги звертатимуть увагу на наявність належних умов у приміщенні, в якому здійснюється правосуддя. Однак між ними є також і значна різниця. Моніторинг судових процесів спрямований насамперед на спостереження за дотриманням права на справедливий суд у відкритих судових засіданнях, в той час як моніторинг якості надання судових послуг орієнтується здебільшого на зовнішні умови здійснення правосуддя.

Програми моніторингу судових процесів часто реалізуються за участі або за сприяння Бюро демократичних інститутів та прав людини Організації з безпеки і співробітництва в Європі (далі – БДІПЛ ОБСЄ). Зокрема, вони були реалізовані в Албанії, Вірменії, Азербайджані, Боснії і Герцеговині, Хорватії, Косово, Казахстані, Киргизстані, Македонії, Молдові, Білорусі та Грузії. За результатами кожного моніторингу публікуються звіти, що є доступними на офіційному сайті БДІПЛ ОБСЄ (<http://www.osce.org/odihr>).

Узагальнюючи досвід проведення моніторингу в цих країнах, можна зробити висновок, що моніторинг судових процесів може бути корисним насамперед для реалізації таких завдань:

- надання експертних рекомендацій для приведення національного законодавства і практики у відповідність з міжнародними стандартами;
- надання рекомендацій щодо усунення технічних недоліків судової процедури;
- визначення прав, які найчастіше порушуються під час судових процесів;
- визначення пріоритетних напрямів реформування судової системи;
- оцінки наслідків упровадження нового законодавства;
- збільшення прозорості і довіри до судової системи;
- інформування громадськості щодо недоліків забезпечення справедливого судового процесу загалом або в конкретних сферах;
- посилення спроможності громадянського суспільства щодо проведення оцінки судової системи шляхом моніторингу судових процесів.

Спробуємо описати найцікавіший досвід проведення моніторингу судових процесів у окремих країнах та надати рекомендації щодо застосування цього досвіду в Україні.

Азербайджан

Програма моніторингу судових процесів в Азербайджані має довгу історію. Уперше моніторинг судових процесів у цій державі проводився у 2003–2004 роках¹. Він мав форму цільового моніторингу і стосувався лише кримінальних процесів щодо осіб, яких було затримано внаслідок зіткнень урядових сил з демонстрантами під час підрахунку голосів на виборах Президента Азербайджану. Протягом наступних десяти років в Азербайджані було проведено ще п'ять етапів моніторингу судових процесів.

Під час моніторингу у 2006–2007 роках спостереження було поширене на всі види кримінальних процесів². Спостерігачі відвідали близько 1200 судових засідань у 500 справах у судах Баку та Сумгаїту. Одним із завдань другого етапу було перевірити, наскільки виконані рекомендації моніторингу 2003–2004 років. Результати моніторингу засвідчили, що держава здійснила деякі кроки на шляху виправлення проблем, однак їх вочевидь було недостатньо. Зокрема, залишилася проблема належного реагування суддів на повідомлення про катування під час

1 REPORT FROM THE TRIAL MONITORING PROJECT IN AZERBAIJAN 2003–2004 / ODIHR, OSCE Office in Baku [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.osce.org/odhr/40973?download=true>

2 TRIAL MONITORING IN AZERBAIJAN 2006–2007 / OSCE Office in Baku [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.osce.org/baku/32355?download=true>

тримання під вартою. Судді також продовжували використовувати як докази відомості, здобуті незаконним шляхом.

Третій етап моніторингу судових процесів в Азербайджані відбувся у 2009 році³. Програма моніторингу географічно розширилася й охопила різні регіони держави. Спостерігачі відвідали понад 1600 судових засідань у 1088 цивільних і кримінальних справах. Таким чином, моніторинг поширився і на цивільні процеси.

Слід зауважити, що моніторинг у 2009 році здійснювався на тлі певних змін у законодавстві й практиці у сфері правосуддя. Тоді відбувалося значне оновлення суддівського корпусу, а також запроваджувалися нові навчальні програми для суддів. Влада Азербайджану вжила серйозних заходів щодо поліпшення судової інфраструктури. З огляду на це метою моніторингу судових процесів у 2009 році стала перевірка того, які наслідки мали ці реформи на практиці.

Четвертий етап моніторингу судових процесів в Азербайджані мав місце у 2010 році⁴. Як і на попередньому етапі, моніторинг стосувався цивільних і кримінальних процесів та відбувався на тлі подальших реформ у судовій сфері. Зокрема, під час моніторингу був ухвалений новий закон про судоустрій. Важливість четвертого етапу моніторингу полягала передусім у тому, що зібраного протягом попередніх років матеріалу було достатньо для проведення якісного аналізу трендів у забезпеченні права на справедливий суд. У звіті за результатами моніторингу містилися результати аналізу негативних і позитивних тенденцій кожного окремого аспекту цього права.

У 2011 році був реалізований п'ятий етап моніторингу судових процесів в Азербайджані⁵. Його особливістю було те, що він поширювався вже й на адміністративні процеси. Спостерігачі відвідали понад 2000 судових засідань у цивільних, кримінальних та адміністративних справах у 31 суді у різних регіонах Азербайджану. Звіт за результатами моніторингу продовжив практику аналізування тенденцій щодо забезпечення права на справедливий суд.

Останній етап моніторингу судових процесів в Азербайджані був проведений у 2012 році та стосувався лише адміністративних процесів⁶. Протягом моніторингу спостерігачі відвідали 179 судових засідань

3 2009 TRIAL MONITORING REPORT AZERBAIJAN / OSCE Office in Baku [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.osce.org/baku/73359?download=true>

4 TRIAL MONITORING REPORT AZERBAIJAN 2010 / OSCE Office in Baku [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.osce.org/baku/88211?download=true>

5 TRIAL MONITORING REPORT AZERBAIJAN 2011 / OSCE Office in Baku [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.osce.org/baku/100593?download=true>

6 TRIAL MONITORING REPORT ADMINISTRATIVE JUSTICE AZERBAIJAN 2012 / OSCE Office in Baku [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.osce.org/baku/105639?download=true>

у 68 справах у шести адміністративно-економічних судах Азербайджану. Моніторинг здійснювався у тісній співпраці з Міністерством юстиції Азербайджану та мав на меті оцінити роботу новостворених адміністративно-економічних судів.

Уроки для України. Слід звернути увагу на те, як розвивалася місцева програма моніторингу протягом десяти років. Розпочавшись як програма цільового моніторингу, вона згодом почала системне відстеження судових процесів, з кожним етапом як розширюючись географічно, так і покриваючи все більше категорій справ та поширюючись на різні види судових процесів. Зрештою, коли виникла потреба провести більш глибокий аналіз певної сфери у зв'язку з утворенням нових видів судів, програма моніторингу в Азербайджані реалізувала тематичний моніторинг судових процесів. Такий досвід поступового розширення, в тому числі географічного, програми може бути використаний і в Україні. Тим більш, що досвід проведення цільового моніторингу стосовно справ проти активістів Євромайдану⁷ вже мають деякі українські громадські організації.

Досвід Азербайджану заслуговує на увагу також у аспекті вивчення тенденцій щодо забезпечення права на справедливий суд. Моніторингова програма має не лише орієнтуватися на одноразове виявлення певних проблем у судовому процесі, а й відстежувати ці проблеми у динаміці та аналізувати, як ті чи інші дії влади вплинули на їх вирішення.

Добрим підґрунтям для вдалого проведення моніторингу судових процесів слугуватиме вивчення азербайджанського досвіду налагодження співпраці зі владою країни. Вивчення звітів щодо моніторингу судових процесів у Азербайджані може надихнути на ідеї, що допоможуть забезпечити плідну співпрацю зі владою при організації моніторингу судових процесів в Україні.

Слід також звернути особливу увагу на те, що програми моніторингових процесів за участю ОБСЄ рідко поширюються на цивільні та адміністративні справи. Тому організаціям, що планують здійснення моніторингу цивільних і адміністративних справ, варто в цьому питанні скористатися азербайджанським досвідом.

7 Звіт за результатами моніторингу судового розгляду справ щодо громадських активістів та учасників Євромайдану (грудень 2013 – лютий 2014) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://cci.org.ua/wp-content/uploads/2013/10/Zvit-za-rezultatami-monitoringu-sudovogo-rozglyadu-sprav-shhodo-gromadskih-aktivistiv-ta-uchasnikiv-Yevromajdanu-gruden-2013-lyutij-2014r.r..pdf>

Боснія і Герцеговина

Програма моніторингу судових процесів у Боснії і Герцеговині була реалізована протягом січня – серпня 2004 року⁸. За цей час спостерігачі відвідали понад 1000 судових засідань у 48 судах Боснії і Герцеговини на всій території держави.

Метою моніторингу був огляд практики впровадження нового кримінального процесуального кодексу, який суттєво реформував кримінальний процес у країні, перетворивши його з інквізиційного на змагальний. Таким чином, моніторингова програма намагалася зібрати максимальні відомості про практику імплементації кодексу з тим, щоб надати рекомендації з усунення проблем, де це необхідно.

На відміну від багатьох інших програм, моніторинг у Боснії і Герцеговині не акцентував на дотриманні стандартів справедливого судового процесу лише суддями. Принаймні роботі адвокатів і прокурорів на відкритих судових засіданнях спостерігачі приділяли не менше уваги. Це було пов'язано з тим, що під час моніторингу передусім перевірялося, чи дійсно кримінальний процес перетворився на змагальний, а тому дії й підготовка сторін були об'єктом особливої уваги спостерігачів.

Уроки для України. Моніторинг судових процесів у Боснії і Герцеговині відбувався в контексті широких реформ системи правосуддя. Безпосередньо перед початком моніторингу у державі відбулася реформа системи судоустрою та органів прокуратури. Як наслідок – відкрилась значна кількість судових вакансій. Судді та прокурори, до того ж, проходили процедуру перепризначення, під час якої відвідували обов'язкові програми навчання, зокрема з питань кримінального процесу. Слід зауважити, що моніторинг у Боснії і Герцеговині здійснювався в умовах високої плинності кадрів в органах суду і прокуратури, що позначалось на його проведенні. Потенційно такі самі умови можуть скластися і під час проведення моніторингу судових процесів в Україні.

Оскільки програма моніторингу в Боснії і Герцеговині була зорієнтована на огляд імплементації нового законодавства, особлива увага зверталася на нововведення. Зокрема, один з розділів звіту за наслідками моніторингу був присвячений дослідженню практики застосування угоди про визнання вини – нового на той час інституту в кримінальному процесуальному законодавстві Боснії і Герцеговини.

8 OSCE Trial Monitoring report on the implementation of the New Criminal Procedure Code in the Courts of Bosnia and Herzegovina, December 2004 / OSCE Human Rights Department [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2010122310535111eng.pdf

Казахстан

Програма моніторингу судових процесів у Казахстані була реалізована у 2004-2006 роках і стосувалася лише кримінальних процесів у першій інстанції⁹. За цей час спостерігачі відвідали 730 судових засідань у більшості регіонів країни.

Метою проекту в Казахстані визначалося проведення аналізу ступеню відповідності національної судової практики міжнародним стандартам справедливого кримінального процесу, а також розробка рекомендацій на усунення негативних практик на основі моніторингу.

Моніторинг дозволив виявити низку проблем при здійсненні кримінального судочинства в судах Казахстану. Зокрема суди не завжди дотримувалися передбаченої законом процедури та правил суддівської етики, в деяких випадках судді або судовий персонал незаконно обмежували доступ спостерігачів на відкриті судові засідання, частина засідань також відбувалися в приміщеннях, що не були пристосовані для ведення відкритого судового процесу; почасти в судах був відсутній графік розгляду судових справ, що ставало перепорою для спостерігачів; більше половини судових засідань починалися з запізненням більш як на 15 хвилин; дуже часто судді не роз'яснювали підсудному право не свідчити проти себе; майже у половині випадків порушувалося право на перекладача. Моніторинг виявив також інші порушення міжнародних стандартів справедливого кримінального судочинства.

Більшість рекомендацій за наслідками моніторингу стосувалися потреби змінити практику суддів щодо ведення судового процесу, а також забезпечити повне технічне оснащення судів. Окремі рекомендації стосувалися необхідності внесення змін до законодавства.

Уроки для України. Досвід моніторингу судових процесів в Казахстані є цікавим для України в контексті деяких методологічних аспектів.

Для проведення моніторингу судових процесів у Казахстані була розроблена якісна анкета, що є гарним прикладом закритої форми звітності. Її легко можна адаптувати до моніторингу кримінальних проваджень в Україні.

Можна також запозичити казахстанський досвід у частині проведення спеціальної зустрічі спостерігачів на певному етапі реалізації програми моніторингу. Під час цієї зустрічі кожен зі спостерігачів ділився власним досвідом спостереження за відкритими судовими засі-

9 REPORT FROM THE TRIAL MONITORING PROJECT IN AZERBAIJAN 2003-2004/ODIHR, OSCE Office in Baku [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.osce.org/odihr/40973?download=true>

даннями, і за результатами обговорення вносилися деякі зміни до форми звітності.

При підготовці звіту за результатами моніторингу можна використати казахстанський досвід широкого використання прикладів. Часто програми моніторингу судових процесів дають лише узагальнену статистичну інформацію про наявність чи відсутність забезпечення певного права без прив'язки до конкретних виявлених порушень. Однак наявність у моніторинговому звіті кількох яскравих прикладів дозволяє читачу глибше з'ясувати суть виявленої проблеми.

Молдова

Моніторинг судових процесів у Молдові відбувався у 2006-2008 роках¹⁰. За цей час спостерігачі відвідали понад 7000 засідань у кримінальних справах. Моніторинг поширювався на всі судові інстанції, мав обмежений фокус і стосувався лише певних видів кримінальних справ.

Метою програми моніторингу визначалося підвищення рівня дотримання країною стандартів справедливого судового процесу, зміцнення верховенства права і сприяння дотриманню прав людини.

Звіт за результатами моніторингу витриманий у досить критичному стилі. Програма виявила значні інституційні проблеми (суди належним чином не оснащені, взимку мають проблеми з опаленням, бракує туалетів тощо), а також стикаються із труднощами в забезпеченні справедливого судового процесу. Так, звичними є зустрічі суддів з прокурорами та адвокатами до початку слухання справи, графік розгляду справ практично ніколи не дотримується. Спостерігачі також звернули увагу на низьку підготовку захисників в окремих справах. Серед позитивів спостерігачі відзначили загалом високий рівень забезпечення змагальності процесу.

За наслідками моніторингу програма підготувала низку рекомендацій не лише щодо суддів, а й щодо органів виконавчої влади та органів суддівського самоврядування. Значна частина рекомендацій стосувалася необхідності проведення навчань суддів з проблемних питань.

Уроки для України. Однією з цікавих особливостей моніторингу є те, що він відзначав усі відмінності в здійсненні правосуддя між судами у столиці та судами у регіонах країни. Моніторинг судових процесів у Молдові починався з судів Кишиніва, поширившись згодом на суди південного сходу країни. Він, зокрема, виявив, що суди в регіонах

¹⁰ TRIAL MONITORING IN AZERBAIJAN 2006-2007/OSCE Office in Baku [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.osce.org/baku/32355?download=true>

на 20% частіше не дотримуються графіку розгляду справ, а тривалість судового процесу у судах південного сходу країни в середньому вища, ніж у столичних судах. Моніторинг містить й іншу цікаву інформацію щодо різниці у практиці здійснення правосуддя у столичних судах та судах у регіонах. Акцент на відображення регіональної специфіки судового процесу може робитися й при організації моніторингу судових процесів в Україні.

Грузія

Зважаючи на те, що Грузія зіткнулася з серйозними обвинуваченнями в політичній умотивованості переслідування колишніх урядовців, влада країни вирішила запросити експертів ОБСЄ для проведення моніторингу судових процесів у відповідній категорії справ.

Програма моніторингу судових процесів у Грузії є класичним прикладом реалізації цільового моніторингу судових процесів¹¹. З лютого 2013 року до жовтня 2014 року спостерігачі відвідали 327 судових засідань у 14 справах. Для моніторингу обиралися лише справи щодо кримінального переслідування колишніх високопосадовців.

Звіт за результатами моніторингу структурований за тематичним принципом відповідно до стандартів справедливого судового процесу. Так, у звіті відображені відомості про забезпечення права на розгляд справи незалежним і безстороннім судом, права на презумпцію невинуватості, права на виклик і допит свідків, права на допомогу адвоката тощо. Проблеми і порушення були виявлені щодо кожного з цих прав.

Уроки для України. Приклад Грузії засвідчив, що проведення моніторингу судових процесів може бути заходом, спрямованим на зміцнення довіри до судової системи. У випадку Грузії акцентувалося на зміцненні довіри міжнародної спільноти, однак моніторинг може також сприяти підвищенню внутрішнього рівня довіри до суду з боку громадян. Для досягнення цієї мети важливо демонструвати відкритість судової системи. Владі також потрібно виявити готовність до вирішення проблем, піднятих унаслідок проведення моніторингу судових процесів.

Досвід моніторингу судових процесів у Грузії також може бути дуже корисним при організації цільового або глибокого тематичного моніторингу, якщо такий буде реалізовуватися в Україні. Слід звернути увагу на те, що моніторинг не обмежувався виключно проведенням ана-

11 2009 TRIAL MONITORING REPORT AZERBAIJAN/OSCE Office in Baku [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.osce.org/baku/73359?download=true>

лізу дотримання стандартів справедливого судового процесу під час судових засідань, а й охоплював інші аспекти. Зокрема, під час моніторингу аналізувалися судові рішення на предмет їх відповідності міжнародним і національним стандартам обґрунтованого судового рішення. Моніторинг також збирав інформацію та звертав увагу на коментарі чиновників щодо визначених судових процесів. Хоча їхні коментарі і не мали безпосереднього впливу на ведення судових процесів, вони створювали враження підконтрольності суддів та підривали довіру до правосуддя. Загалом дослідження елементів, що так чи інакше стосуються судового процесу, є притаманним для цільових та глибоко деталізованих тематичних моніторинрів, і це слід брати до уваги при організації таких видів моніторингу в Україні.

УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД МОНІТОРИНГУ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ

Загальний огляд

Певний досвід організації моніторингу судових процесів, а також моніторингу якості судових послуг мають організації громадянського суспільства в Україні. Цим досвідом варто користатися при плануванні наступних заходів з моніторингу судових процесів на українських теренах.

Перший відомий нам приклад моніторингу судових процесів за участю українських неурядових організацій мав місце поза межами України. Харківська правозахисна група, Центр громадянських свобод, Центр інформації про права людини та деякі інші українські організації здійснювали цільовий моніторинг судових процесів у зв'язку з подіями 16 грудня 2011 року в місті Жанаозен. Цей день став трагічним для Казахстану – наслідками мітингів працівників державної нафтодобувної компанії у місті Жанаозені стали десятки загиблих і поранених їх учасників, багатьох людей було заарештовано.

Група громадських спостерігачів з України відвідала судові процеси щодо осіб, які обвинувачувалися в участі у масових заворушеннях, а також щодо поліцейських, обвинувачуваних у перевищенні службових повноважень. Українські спостерігачі виявили наявність суттєвих проблем із забезпеченням права на справедливий суд у цих процесах. Зокрема, вони зафіксували порушення принципу змагальності та нерівність у доступі до інформації сторін у справі, а також випадки ігнорування судом повідомлень про застосування тортур щодо осіб, обвинувачуваних в участі у масових заворушеннях.

Іншим прикладом реалізації цільового моніторингу судових процесів вже в Україні став моніторинг судового розгляду справ щодо громадських активістів та учасників Євромайдану у зв'язку із затриманнями під час Революції гідності. Моніторинг проводився спільними зусиллями Центру громадянських свобод, Української правничої фундації та групи громадського спостереження «ОЗОН». Спостерігачам вдалося відвідати 82 судових засідання у кримінальних справах та справах про адміністративні правопорушення щодо активістів Євромайдану у шести регіонах України. Моніторинг виявив значні порушення у дотриманні права на справедливий суд під час судових процесів. Так, суди розглядали справи з порушенням правил територіальної підсудності, розгляд справ щодо активістів відбувався переважно одними

й тими самими суддями, що ставило під сумнів безсторонність суду, порушувалося право активістів на захист, а також презумпція їх невинуватості.

Ще один цільовий моніторинг судових процесів в Україні наразі реалізують активісти групи громадського спостереження «ОЗОН», які відстежують судові процеси над військовослужбовцями. Дані моніторингу на сьогодні не узагальнені, однак звіти спостерігачів щодо конкретних судових процесів знаходяться у відкритому доступі на сторінці ОЗОНу у мережі Facebook (<https://www.facebook.com/OZON.monitoring?fref=ts>).

У контексті діяльності з моніторингу судових процесів варто також згадати започаткування в Україні проекту «Відритий суд». Активісти проекту проводять відеофіксування гучних судових процесів та викладають їх у мережу в режимі вільного доступу, а також досліджують відеозаписи та направляють звернення і скарги з приводу порушень законодавства під час судового процесу. На порталі <http://www.sud.openua.tv> можна знайти відео з сотень судових слухань, доступні для аналізу. Опубліковані відеоматеріали підтверджують наявність значних порушень під час здійснення правосуддя в українських судах: перешкоджання суддями фіксації судового процесу, здійснення ними правосуддя у непристосованих для цього приміщеннях, без мантий та нагрудних знаків тощо. Аналіз відеоматеріалів допоможе скласти приблизну картину проблем, до яких потрібно бути готовими при організації моніторингу судових процесів в Україні.

Варто також згадати, що крім моніторингу судових процесів, неурядові організації України мають досвід моніторингу оцінки якості судових послуг, що також може передбачати відвідання спостерігачами судових засідань. Зокрема, в рамках проекту USAID «Справедливе правосуддя» оцінку рівня задоволеності громадян якістю окремих аспектів функціонування судів здійснювали різні громадські організації. Моніторинг якості судових послуг на регулярній основі здійснює також група громадського спостереження «ОЗОН».

Труднощі та виклики

Найбільш актуальними проблемами, з якими стикаються організатори моніторингу та спостерігачі в українських умовах, наразі є такі: труднощі в наборі волонтерів та проблеми з їх професійним рівнем, недостатня комунікація між різними моніторинговими ініціативами, ігнорування напрацьованих рекомендацій судовими органами.

Судді часто не розуміють цілей моніторингу, негативно ставляться до присутності спостерігачів на судових засіданнях, перешкоджають фіксації судового процесу технічними засобами, а іноді навіть спеціально відкладають судові слухання, якщо на процесі присутній спостерігач. У деяких випадках існують труднощі з допуском спостерігачів на відкриті судові засідання, пов'язані насамперед з тим, що правосуддя здійснюється в кабінетах суддів, а не в залах судових засідань, як це передбачено законом.

Для вирішення проблеми із залученням і підготовкою спостерігачів корисним може виявитися досвід організації Fundacja Court Watch Polska (<https://courtwatch.pl/>). За неповних три роки цієї організації вдалося залучити понад 1600 волонтерів та відвідати понад 23000 судових засідань у 255 судах Республіки Польща. Складовою успіху стала продумана система навчання волонтерів, якісно налагоджений спосіб комунікації і збору даних шляхом створення персональних кабінетів волонтерів на сайті ініціативи, співпраця з великою кількістю вищих навчальних закладів Польщі та можливість зарахування діяльності студента як спостерігача як його навчальної практики.

ПЛАНУВАННЯ І ПРОВЕДЕННЯ МОНІТОРИНГУ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ: ПОКРОКОВА ІНСТРУКЦІЯ ДЛЯ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ

Крок 1. Визначення мети і цілей проведення моніторингу судових процесів

Основною метою будь-якого моніторингу судових процесів є поліпшення системи правосуддя шляхом збору даних про ведення таких процесів, їх аналізування, виявлення проблем при здійсненні правосуддя та адвокації заходів з розв'язання відповідних проблем.

Власне факт проведення моніторингу при цьому підвищує прозорість системи правосуддя, сприяє реалізації права на справедливий судовий розгляд. В умовах виключно низької довіри до судової системи в Україні проведення моніторингу може допомогти виявляти найгостріші проблеми судової системи, що стали причинами втрати довіри громадян. Оскільки проблеми довіри не стосуються якихось окремих видів судочинства чи окремої категорії справ, проведення універсального моніторингу щодо всіх видів судових процесів (цивільного, кримінального, господарського, адміністративного процесів, а також процесу в справах про адміністративні правопорушення) може виявитися корисним.

Цілями проведення системного моніторингу судових процесів в Україні можуть бути, зокрема, такі:

- 1) визначення ступеню дотримання міжнародних стандартів справедливого судочинства в усіх видах судових процесів;
- 2) виявлення проблем у сфері забезпечення права на справедливий суд і надання рекомендацій щодо їх розв'язання;
- 3) інформування громадськості про стан справ у судовій системі;
- 4) підвищення рівня відкритості судової системи та довіри до неї.

Моніторинг також може стати основою для подальших громадських кампаній з адвокації необхідних законодавчих та/або практичних змін у судовому процесі.

Крок 2. Вибір організаційної структури

Важливим етапом організації моніторингу судових процесів є стратегічне планування. Універсальна порада полягає в забезпеченні найдокладнішого планування всіх аспектів моніторингу та передбачення

тих труднощів, з якими доведеться стикнутися під час його проведення. Адже, як відомо, відсутність планування є запланованим провалом.

Одним з перших питань, що постає при плануванні моніторингу, є вибір організаційної структури. У цьому випадку доцільно покладатися на досвід ОБСЄ, яка неодноразово організовувала моніторинг у різних країнах. Виправданим є застосування триступеневої моделі організації: керівник (-и) вищого рівня → аналітики з юридичних питань → спостерігачі та супровідний персонал (бухгалтери, секретарі тощо). За такої структури на керівників вищого рівня зазвичай покладається завдання з визначення стратегії і методології моніторингу, вирішення адміністративних питань, виконання представницьких функцій та адвокація, а також надання методологічної допомоги, а в разі необхідності – здійснення контрольних функцій. Аналітики з юридичних питань займаються організацією і координацією роботи спостерігачів, дослідженням даних звітів моніторингу, підготовкою внутрішньої звітності тощо. До обов'язків спостерігачів належить виявлення і відбір судових справ та спостереження за судовими процесами, регулярне складання звітності щодо прослуханих справ, первинний аналіз даних звітності. В українських умовах не виключається проведення моніторингу судових процесів коаліцією громадських організацій, а не окремою організацією. Перевагою цього підходу є можливість забезпечити широке географічне охоплення програми моніторингу. Однак у цьому випадку організатори мають потурбуватися про уніфікований підхід до збору і обробки інформації від різних громадських організацій. Участь усіх представників коаліції в розробці й обговоренні методології програми та вирішенні інших стратегічних завдань може допомогти у досягненні цієї мети. Крім того, призначення єдиного керівника програми моніторингу є необхідним для успішної реалізації проекту.

Крок 3. Добір команди програми моніторингу

Як правило, громадська організація, що планує проводити моніторинг судових процесів, не має достатньої кількості ресурсів для його проведення власними силами. Іноді організація має широку мережу потенційних спостерігачів за судовими процесами, проте обмежена у можливостях щодо проведення аналізу даних, або навпаки – має достатню кількість аналітиків, проте не має необхідної кількості осіб для виконання «польової роботи».

У цьому випадку слід потурбуватися про добір команди програми моніторингу.

Керівник програми моніторингу. Як правило, в цій ролі виступає керівник громадської організації (коаліції громадських організацій), яка планує здійснювати моніторинг судових процесів. Однак не виключене і залучення керівника програми моніторингу судових процесів ззовні. Згідно з рекомендаціями ОБСЄ керівник програми повинен володіти серйозним рівнем знань у сфері прав людини і правосуддя, мати документально підтверджений досвід роботи на керівних посадах, а також уміти виконувати представницькі функції.

Аналітики з юридичних питань. Відповідно до стандартів ОБСЄ при доборі аналітиків з юридичних питань основну увагу слід звертати на юридичне мислення кандидатів, аналітичні здібності і навички письма. Перевагу слід віддавати кандидатам, які мають досвід юридичної практики, оскільки аналітики мають не лише інструктувати спостерігачів щодо правових питань, а й систематизувати та аналізувати великі обсяги інформації, а також формулювати юридичні висновки та узагальнення програми моніторингу. В ідеалі кандидати повинні бути обізнані як з національною системою правосуддя, так із міжнародними правовими стандартами, а також мати добрі комунікативні навички.

Спостерігачі. При доборі спостерігачів керівнику слід оцінювати не лише кваліфікацію та рівень освіти кандидата у сфері юриспруденції та прав людини, а й комунікативні його навички, а також готовність до застосування обов'язкових для спостерігача принципів: невтручання, безсторонності, конфіденційності та професійності. Бажано також, щоб кандидат був психічно стійким і демонстрував упевненість при виникненні некомфортних чи непередбачених ситуацій.

Найкращими кандидатами на посади спостерігачів є особи, які мають диплом правника. При цьому спостерігачам необов'язково мати значний досвід роботи юристом. Набір студентів старших курсів як спостерігачів є можливим, проте менш бажаним через можливість зверхнього ставлення працівників судів до студентів та складність поєднання навчання з роботою у вигляді моніторингу судових процесів.

Кількість аналітиків та спостерігачів, необхідних для реалізації програми моніторингу, залежить від багатьох чинників, зокрема цілей і масштабу моніторингу, його тривалості та наявних ресурсів. У середньому програми, що регулярно готують звіти або займаються адвокацією, наймають одного аналітика на 5-6 спостерігачів.

Крок 4. Вибір виду моніторингу

Вибір виду є одним з перших питань, що постає при попередньому плануванні моніторингу судових процесів. Залежно від масштабу і цілей моніторинг судових процесів поділяється на системний (широке спостереження за судовим процесом), тематичний (глибоке дослідження однієї чи кількох тем) та цільовий (спостереження за визначеними, часто резонансними процесами).

Обирати вид моніторингу слід виходячи з цілей, що їх ставлять перед собою організатори.

У теперішніх українських умовах найгострішою видається потреба в проведенні системного моніторингу судових процесів. Цей вид моніторингу найбільш ефективний там, де влада демонструє зацікавленість у проведенні реформ і готова до них. Це дозволяє сподіватися на високий ступінь співпраці під час проведення моніторингу та після його закінчення, а також на впровадження необхідних змін до законодавства та практики за результатами проведеного моніторингу.

З огляду на проблеми української судової системи бажано, щоб організатори моніторингу не планували останній як одноразову акцію, а розподіляли ресурси для системного відстеження змін у судовій системі. В ідеалі моніторинг має застосовуватися по чергово із заходами щодо адвокації вирішення проблем у системі правосуддя.

Водночас проведення інших видів моніторингу може бути логічним продовженням системного моніторингу судових процесів. У разі виявлення особливих проблем у певній галузі проведення глибшого аналізу окремої сфери чи тематики може виявитися необхідним.

Крок 5. Визначення межі (глибини) моніторингу

Досить часто моніторинг судових процесів не обмежується спостереженням за відкритими судовими засіданнями, а включає також спостереження за іншими аспектами судочинства та інститутами правової сфери. До їх числа можна віднести моніторинг місць позбавлення волі, порядку ведення досудового розслідування (у разі проведення моніторингу кримінальних процесів), моніторинг організації адміністрування судової системи тощо.

Потреба в проведенні глибшого аналізу певного аспекту судової системи зазвичай виникає при проведенні тематичних моніторинрів. Наприклад, при проведенні моніторингу застосування нового кримінального процесуального законодавства поширення моніторингу на стадію досудового слідства може виявитися дуже доречним.

Водночас при організації моніторингу щодо всіх видів судових процесів дослідження інших аспектів судочинства може виявитися недоцільним. Передусім це потребує залучення значних додаткових ресурсів, викликатиме труднощі у розробленні єдиної методології та може призвести до розпорошення уваги моніторингу.

Крок 6. Визначення фокусу програми моніторингу

Навіть у випадку проведення системного моніторингу судових процесів певні види судових справ можуть визначатися як пріоритетні. Наприклад, організатори моніторингу можуть цілеспрямовано відвідувати більшу кількість справ щодо сімейних спорів порівняно з іншими цивільними справами. З часом основні фокуси моніторингу можуть змінюватися – як реакція на нові події або як результат змін у програмі моніторингу. Наявність або відсутність фокусів у програмі моніторингу має обумовлюватися методологією та відображатися у публічних звітах.

Як правило, фокусування на певних видах справ може бути виправдане, якщо організатори моніторингу мають попередню інформацію про більшу проблемність одних процесів порівняно з іншими. У такому разі системний моніторинг судових процесів може отримати додаткові результати, необхідні для надання рекомендацій у певній специфічній сфері. Водночас наявність пріоритетних сфер для моніторингу не повинна призводити до повного ігнорування процесів щодо всіх інших судових справ, що не належать до числа пріоритетних.

Крок 7. Вибір форми спостереження за судовим процесом

Слід визначитися, чи буде спостереження за відкритими судовими засіданнями здійснюватися відкрито, чи судді не будуть знати, що судовий процес за їхньою участю є об'єктом моніторингу.

Обидва підходи мають свої переваги. Завчасне повідомлення про проведення моніторингу продемонструє відкритість програми моніторингу, сприятиме підвищенню довіри суддів до результатів та полегшить адвокацію впровадження рекомендацій за наслідками моніторингу. Використання відкритого підходу також зменшить ризики недопуску спостерігачів на судові засідання. Водночас неповідомлення суддів про проведення моніторингу дозволить отримати більш реалістичну картину судового процесу. Цей підхід може бути особливо корисним у випадках, коли організатори своєю першочерговою метою мають здійснення моніторингу дотримання етичних стандартів чи дотримання процесуальних норм під час судового процесу. Досвід про-

грам ОБСЄ щодо моніторингу судових процесів свідчить про існування певної відмінності у поведінці суддів у випадках, коли вони знають про проведення моніторингу, і тоді, коли їм невідомо про наявність спостерігачів на судовому засіданні.

Обрання закритої або відкритої форм спостереження тісно пов'язане з можливостями отримання додаткових відомостей щодо питань, що можуть становити предмет зацікавленості моніторингу. Зокрема, програма може проводити опитування суб'єктів системи правосуддя, зустрічі з головами судів чи іншими суддями, опитувати прокурорів, адвокатів, інших учасників судових процесів шляхом інтерв'ювання, анкетування тощо. Обрання закритої моделі спостереження може створити деякі труднощі у налагодженні співпраці з суддями. Однак, якщо програма обере закриту модель спостереження за судовими процесами, як альтернативний захід слід проводити конференції для обговорення актуальних питань, виявлених під час моніторингу, із запрошенням усіх зацікавлених суб'єктів.

Крок 8. Вибір моделі спостереження за судовим процесом

Іншим методологічним питанням, що виникає при організації моніторингу, є таке: чи є важливим для його цілей спостерігати за справою від початку до кінця, чи достатньо відвідати хоча б одне судове засідання? Можливими у цьому випадку є дві моделі. За першої з них спостерігачі цілеспрямовано не відвідують усі судові засідання в конкретній справі (якщо таких виявиться більше одного). Моніторинг окремих судових засідань дозволяє отримати оперативні дані про функціонування тієї чи іншої системи правосуддя без моніторингу судових справ. Це значно підвищує оперативні можливості моніторингу, адже відстеження конкретних судових справ може зайняти кілька місяців або навіть років. Модель моніторингу окремих судових засідань підходить для відстеження процесуальних питань, зокрема така система може успішно відстежити рівень дотримання етичних стандартів під час судового процесу, дотримання процесуальних гарантій судом, можливість доступу громадськості на судові засідання тощо. Очевидно, що така модель більше підходить для огляду загального стану справ у судовій системі, без заглиблення в певні специфічні сфери. Її перевагою є також те, що вона більш універсальна і може застосовуватися для відстеження різних видів судових процесів.

Відповідно, при застосуванні другої моделі спостерігачі обов'язково відвідують усі судові засідання, аж до ухвалення рішення, а іноді відстежують і подальший перебіг розгляду справи, зокрема в апеляційній

інстанції. Така модель є корисною при проведенні цільових і тематичних моніторингових, коли організатори глибше досліджують проблеми певної сфери системи правосуддя.

Крок 9. Вибір судів і судових процесів

На відміну від досвіду деяких програм моніторингу судових процесів ОБСЄ, моніторинг судових процесів в Україні не може бути реалізований у всіх судах держави з об'єктивних причин – в Україні налічується понад 700 судів. З цього випливає необхідність відбору судів, у яких буде проводитися моніторинг. Для досягнення оптимальних результатів необхідно, щоб моніторинг охоплював суди з різних регіонів України (можливі умовні регіони: Схід, Захід, Північ, Південь, Центр), пропорційно охоплював суди з невеликою кількістю суддів та великі суди, а також включав спостереження за судовими процесами в різних інстанціях.

Вибір конкретних судових процесів більшою мірою залежить від наявності чи відсутності фокусу в програмі моніторингу. Однак, навіть за відсутності такого фокусу, відбір (список) судових процесів може виявитися необхідним залежно від цілей програми моніторингу. Організаторам моніторингу у будь-якому випадку слід потурбуватися про вироблення інструкцій для спостерігачів щодо виявлення конкретних судових справ, у яких потрібно провести спостереження.

Крок 10. Планування заходів адвокації

Уже на початковому етапі програми організаторам слід потурбуватися про попереднє планування заходів адвокації. Передусім важливо проаналізувати інтереси суб'єктів, які можуть бути зацікавленими у результатах моніторингу, і це бажано зробити на етапі планування проекту. Результати такого аналізу допоможуть виявити особливості інтересів і позицій суб'єктів, сформулювати стратегію для забезпечення максимальної підтримки заходів програми. Програмі також варто потурбуватися про формування підтримки її цілей з боку всіх потенційних зацікавлених осіб. Зустріч керівника проекту з потенційними вигодонабувачами програми моніторингу, а також із суб'єктами, які скептично ставляться до програми, може допомогти досягненню цієї мети. Позитивне ставлення до програми моніторингу з боку заінтересованих суб'єктів згодом може стати ключовим при імплементації рекомендацій моніторингу.

Також згідно з порадами ОБСЄ керівнику програми слід підготувати чіткі інструкції щодо того, хто з учасників програми моніторингу може брати участь у заходах з адвокації і в якому обсязі.

Крок 11. Вибір системи внутрішньої звітності

Відповідно до стандартів ОБСЄ система внутрішньої звітності – це спосіб надання спостерігачами інформації й результатів аналізу своїм безпосереднім керівникам, насамперед у формі звітів щодо судових справ, зібраних у результаті моніторингу судових процесів або засідань. Система внутрішньої звітності має орієнтувати на досягнення трьох елементів: точності, послідовності й стандартизації.

Організаторам слід потурбуватися про вибір системи внутрішньої звітності, яка може бути відкритою (описовою) або закритою (анкетною). Система вважається відкритою, якщо формат звіту щодо судових справ не передбачає докладної структури і пропонує спостерігачу описовий підхід до викладення фактів справи та їх дослідження. Відкрита система потребує більш досвідчених спостерігачів. У разі залучення випускників юридичних навчальних закладів без значного досвіду роботи або студентів її застосування може виявитися проблематичним.

Натомість закрита система має чітко структуровану анкетну форму звітності, що передбачає необхідність відповісти на низку конкретних стандартних питань щодо судового засідання або процесу. Можливе також застосування комбінованої системи звітності, що охоплює елементи як відкритої, так і закритої систем. Зокрема, комбінована система може пропонувати описовий аналіз питань на розсуд спостерігача, але при цьому бути докладніше структурованою порівняно з відкритою системою.

Організаторам моніторингу слід потурбуватися про створення системи вторинної внутрішньої звітності (звітність аналітиків з юридичних питань), що необхідна для синтезу звітів з окремих справ, а також для узагальнення інформації, необхідної для цілей програми. Необхідно також визначитися з частотою підготовки вторинної внутрішньої звітності. Звичайно, обраний інтервал великою мірою залежатиме від ресурсів програми моніторингу, однак бажано, щоб підготовка такої звітності мала місце якомога частіше.

Крок 12. Розробка методології та інструкцій щодо моніторингу

Крім анкети для моніторингу судових процесів, програма моніторингу потребує розробки й інших матеріалів. Насамперед організаторам варто потурбуватися про розробку методології програми моніторингу судових процесів. Методологія, зокрема, має включати інформацію про мету і цілі моніторингової програми, засоби досягнення цих цілей,

об'єкт, запланований строк та порядок проведення моніторингу. Важливою є також розробка інструкції для спостерігача, що описуватиме його обов'язки, принципи, якими він має керуватися при проведенні моніторингу, а також практичні поради щодо ситуацій, що можуть виникнути при цьому. Для проведення моніторингу необхідна також розробка і інших документів, зокрема методики виявлення судових справ і критеріїв їх відбору, методики подання внутрішньої звітності, інструкції щодо здійснення адвокації тощо.

У разі наявності в програми моніторингу достатніх ресурсів бажаною є розробка довідника з юридичних питань, що його могли б використовувати спостерігачі. Подібні довідники мають містити як міжнародні, так і національні стандарти справедливого судочинства, витяги з міжнародних конвенцій та національних правових актів, важливі прецеденти судової практики відповідної країни.

Крок 13. Організація тренінгів та навчань

Згідно з порадами ОБСЄ комплексне навчання персоналу слід проводити на початковому етапі програми з тим, щоб забезпечити оволодіння персоналом необхідними знаннями законодавства, методологією моніторингу і складання звітності, а також розуміння заходів з адвокації. Програма навчання має охоплювати, принаймні, навчання з юридичних питань, методику спостереження за судовими процесами і обов'язки спостерігача, навчання навичкам моніторингу та іншим навичкам збору інформації, а також навичкам адвокації.

У разі, якщо програма моніторингу планує охоплювати різні види судових процесів, учасників програми найкраще поділити на кілька тематичних груп та проводити навчання з юридичних питань окремо для кожної з них. Це зумовлюється значною різницею видів судових процесів (цивільного, господарського, кримінального, адміністративного) і необхідністю для спостерігача докладно володіти нормативно-правовою базою та принципами того процесу, за яким ведеться спостереження.

Також під час навчання необхідно звертати увагу персоналу на специфіку українських умов проведення моніторингу. Незважаючи на те, що програма моніторингу може привітно сприйматися на вищому рівні, на практиці спостерігачі можуть зіткнутися з перешкодами у деяких судах чи від деяких суддів. Інструкції щодо дій спостерігачів у таких випадках, зокрема коли їх не допускають на відкрите судові засідання, не дають проводити фіксацію судового процесу чи іншим чином пере-

шкоджають діяльності спостерігачів, мають стати окремим предметом обговорення під час навчання.

Крок 14. Проведення моніторингу судових процесів

Після здійснення всіх необхідних приготувань моніторингова програма має виконати якісне польове дослідження.

Найважливішу функцію під час безпосереднього проведення моніторингу відіграють спостерігачі. Дуже важливо, щоб під час проведення моніторингу спостерігачі були добре обізнаними зі своїми обов'язками й чітко дотримувались інструкцій, розроблених програмою моніторингу.

Разом з тим, навіть найбільш деталізована і продумана програма моніторингу може зіткнутися з непередбаченими труднощами на етапі проведення, і тому вона повинна бути готова до їх подолання. Для цього потрібно забезпечити постійний зворотній зв'язок між спостерігачами та організатором моніторингу. Важливо, щоб аналітики з правових питань в будь-який момент були доступні для спостерігачів і навпаки. Доброю практикою є залучення одного або кількох консультантів, які будуть готові в будь-який момент оперативно відреагувати на появу непередбаченої ситуації та, за потреби, прибути до суду, де така ситуація виникла. У разі, якщо програма моніторингу передбачає наявність таких осіб, їх контактні дані повинні надаватися спостерігачам безпосередньо.

Крок 15. Організація проведення аналізу даних моніторингу судових процесів

Стадію проведення аналізу даних моніторингу судових процесів можна умовно поділити на кілька етапів: виявлення проблеми, верифікація (підтвердження) існування проблеми, виявлення причини проблеми і вироблення рекомендацій щодо вирішення проблеми. Програми моніторингу, які орієнтуються на повне відстеження конкретних справ, традиційно аналізують також здатність судової системи самостійно вирішити виявлену проблему (наприклад, на стадії апеляції).

На етапі виявлення проблеми велику роль відіграють спостерігачі. Їхній рівень підготовки та знань міжнародних і національних стандартів часто буває вирішальним в аспекті спроможності програми моніторингу «не проґавити» порушення гарантій справедливого судового процесу. Однак нерідко в програмах, де спостерігачі мають менше досвіду, провідну роль у виявленні існуючих правових проблем віді-

грають аналітики з юридичних питань під час аналізу даних звітності спостерігачів. Саме аналітики мають більше шансів виявити системну проблему, адже завдання з узагальнення звітів спостерігачів покладається саме на них. Аналітикам також, за можливості, слід самостійно відвідати кілька судових засідань з метою проведення моніторингу для кращої обізнаності з проблемами, що можуть постати в процесі спостереження.

Для забезпечення більшої достовірності фактів, виявлених у результаті моніторингу, програмам слід потурбуватися про їх перевірку. Верифікувати отримані відомості можна за допомогою аудіозапису судового засідання. Українське законодавство дозволяє спостерігачам проводити аудіозапис відкритого судового засідання на диктофон без отримання дозволу суду.

Для перевірки результатів моніторингу судових процесів можна також використовувати відеозапис судового засідання. Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» встановив правило щодо можливості проведення відеозапису відкритого судового засідання на портативну камеру без дозволу суду. Відеозапис судового засідання є одним зі способів верифікації даних, отриманих в результаті моніторингу. За потреби, програма моніторингу може потурбуватися про підтвердження даних іншими засобами, зокрема шляхом отримання офіційного аудіозапису судового засідання, якщо досягнуто відповідної домовленості з судом.

Програма не повинна обмежуватися лише констатацією проблем; вона має також спрямовуватися на виявлення причин невідповідності судового процесу міжнародним стандартам справедливого судочинства. Для цього слід заохочувати спостерігачів включати до звіту свої думки про причини виявленого порушення. Також можуть виявитися корисними інтерв'ювання працівників судової системи (без прив'язки до конкретного виявленого факту) щодо причини існування проблем та способів їх вирішення, проведення науково-практичних конференцій та інших видів експертних обговорень.

Крок 16. Підготовка публічних звітів

Публічні звіти є одним з основних інструментів програми моніторингу, засобом представлення даних, висновків і рекомендацій. Цінність публічних звітів полягає в тому, що вони дають загальне уявлення про проблеми і порушення в судовій системі, підвищують зацікавленість щодо міжнародних і національних стандартів справедливого судочинства, формують надійну фактичну і аналітичну основу для пла-

нування реформ у межах судової системи. Їх основним адресатом зазвичай є професійне юридичне середовище, хоча залежно від цілей моніторингу публічний звіт може адресуватися і ЗМІ. Бажано, щоб організатори моніторингу разом з підготовкою звіту готували також і невелике за обсягом резюме з найбільш цікавими висновками для поширення через ЗМІ.

Організаторам довгострокового системного моніторингу, проведення якого є бажаним в Україні, слід орієнтуватися на підготовку комплексних періодичних публічних звітів – своєрідних зрізів стану судової системи. Важливо, щоб комплексні звіти (навіть у випадку, якщо програма моніторингу має певний фокус) не обмежувалися проведенням аналізу якого-небудь конкретного виду справ (чи процесу), намагаючись натомість відобразити стан судової системи загалом.

При виборі структури майбутнього публічного звіту варто скористатися досвідом інших програм моніторингу судових процесів ОБСЄ (див., наприклад, структуру звітів моніторингу судових процесів в Азербайджані або Казахстані). Більшість з них мають подібну структуру, яка складається зі вступу, методології, опису виявлених фактів і юридичного аналізу (зазвичай такий аналіз здійснюється за конкретними пунктами: забезпечення права на публічне слухання, права на справедливий судовий розгляд, забезпечення рівності сторін тощо), висновків, рекомендацій і додатків. Структура моніторингового звіту може мати й інші елементи, зокрема статистичні дані, короткий огляд тощо.

Організаторам програми моніторингу слід мати на увазі, що підготовка комплексного звіту може зайняти тривалий час. Згідно з порадами ОБСЄ для раціоналізації й прискорення підготовки публічних звітів програмі моніторингу доцільно регулярно готувати вторинні внутрішні звіти, а збір і обробку інформації протягом періоду моніторингу організувати таким чином, щоб пошук потрібних прикладів судової практики не був надто тривалим.

Організаторам моніторингу слід також потурбуватися про комплекс заходів для посилення позитивного ставлення до моніторингу з боку ключових заінтересованих осіб. Доброю практикою є поширення звітів серед зацікавлених органів влади, одночасно з супровідним листом від керівника програми. Для обговорення результатів звіту слід організовувати зустрічі за «круглим столом» з основними зацікавленими сторонами, а також проводити прес-конференції з метою підвищення обізнаності громадськості з висновками і рекомендаціями програми моніторингу.

АНКЕТА МОНІТОРИНГУ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

1. П.І. Б. особи, яка здійснює моніторинг

2. Дата засідання

□□ д. □□ м. □□□□ р.

3. Час початку і закінчення слухання (загальна тривалість слухання)

□□:□□ – □□:□□

4. Найменування суду

5. Склад суду, який розглядає справу

головуючий _____

інші професійні судді _____

присяжні/народні засідателі _____

6. Інстанція

- перша
- апеляційна
- касаційна
- Верховний Суд

7. Вид справи

- цивільна
- кримінальна
- адміністративна
- господарська
- справа про адміністративне правопорушення

8. Номер справи

9. Назва справи

Про _____

10. Сторони

11. Чи аносовано справу на дошці оголошень суду?

– так

– ні

Процедура за національним законодавством

Національне законодавство не містить прямої вимоги аносувати справу на дошці оголошень суду, однак аносування здійснюється за традицією. Крім того, окремі процесуальні кодекси містять положення про обов'язковість надання інформації про дату, час і місце розгляду своєї справи під час знаходження особи в суді (стаття 12 Кодексу адміністративного судочинства України (КАС), стаття 6 Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК), стаття 27 Кримінального процесуального кодексу України (КПК).

11.1. Чи аносовано справу на сайті суду?

– так

– ні

Процедура за національним законодавством

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає обов'язкове опублікування на офіційному веб-порталі судової влади України інформації про суд, який розглядає справу, сторони спору та предмет позову, дату надходження позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення, стадії розгляду справи, місце, дату і час судового засідання, рух справи з одного суду до іншого, крім випадків, установлених законом (стаття 11).

12. Чи дотримався суд графіку розгляду справи?

- так, судовий процес розпочався вчасно
- загалом так, але судове засідання розпочалося із незначним відхиленням від графіку (вказати час затримки _____)
- ні, судове засідання розпочалося із значною затримкою у часі (вказати час затримки _____)
- ні, судове засідання взагалі не розпочалося, оскільки _____

Процедура за національним законодавством

Відповідно до вимог національного законодавства суддя зобов'язаний розглядати справу своєчасно (стаття 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

13. Де проходило судове засідання?

- в кабінеті судді
- в залі судових засідань
- інше (уточніть, де саме проходило судове засідання) _____

Процедура за національним законодавством

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає проведення судових засідань виключно в спеціально обладнаному для цього приміщенні суду – залі засідань, яке придатне для розміщення сторін та інших учасників судового процесу і дає змогу реалізувати надані їм процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені законом (стаття 11).

14. Чи є це засідання першим засіданням у справі?

- це – перше підготовче (попереднє) засідання
- це – не перше, а _ підготовче (попереднє) засідання (вказіть яке, якщо відомо)
- це – перше засідання щодо судового розгляду справи
- це – не перше, а _____ засідання щодо судового розгляду справи (вказіть яке, якщо відомо)
- інше (уточніть який вид засідання) _____

15. Чи оголосив головуючий, яка справа слухається?

– так

– ні

Процедура за національним законодавством

Головуючий зобов'язаний оголосити про те, яка справа слухається, при відкритті судового засідання. Такі вимоги містить стаття 124 КАС, стаття 163 ЦПК, стаття 342 КПК та стаття 279 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КпАП). Виняток становить господарський процес, де прямої вимоги оголошувати, яка справа слухається, немає. Однак ця вимога впливає з принципу гласності господарського процесу (стаття 4-4 Господарського процесуального кодексу України (ГПК)).

16. Чи оголосив головуючий склад суду?

– так

– ні

Процедура за національним законодавством

Головуючий зобов'язаний оголосити склад суду. Такі вимоги містить стаття 127 КАС, стаття 166 ЦПК, стаття 344 КПК, стаття 279 КпАП та стаття 74 ГПК.

17. Чи використовував суддя (судді) символи судової влади під час судового процесу?

– суддя (судді) здійснював правосуддя у мантії з нагрудним знаком судді _____

– суддя (_____) здійснював правосуддя без мантії

– суддя (_____) здійснював правосуддя без нагрудного знаку

– суддя (_____) здійснював правосуддя без мантії і нагрудного знаку

Процедура за національним законодавством

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає здійснення правосуддя з використанням символів судової влади: мантії та нагрудного знаку (стаття 16).

18. У разі прибуття свідка (-ів) – чи видалив головуючий свідка до початку розгляду справи по суті із зали судового засідання?

- так
 – ні
 – свідки не прибули

Процедура за національним законодавством

В адміністративному (стаття 141 КАС), цивільному (стаття 180 ЦПК), кримінальному (стаття 352 КПК) процесах є вимога видалити свідків із зали судового засідання до початку розгляду справ по суті. У господарському процесі та під час розгляду справ про адміністративні правопорушення такі вимоги відсутні.

19. Чи перевірено особи учасників процесу, які прибули?

- так
 – ні

Процедура за національним законодавством

Суд перевіряє особи учасників процесу, які прибули на судове засідання в адміністративному (стаття 127 КАС) та цивільному (стаття 163 ЦПК) процесах. У кримінальному процесі особи учасників, які прибули на судове засідання, перевіряє секретар, про що доповідає суду (стаття 342 КПК). Закон не містить спеціальних норм щодо перевірки осіб, які прибули на судові процеси з розгляду господарських справ і справ про адміністративні правопорушення. Однак на практиці особи учасників процесу перевіряються.

20. Чи роз'яснив головуючий ясно, ґрунтовно і в належний час права та обов'язки учасників судового процесу, якщо вони мали бути роз'яснені на цій стадії процесу?

- так
 – ні
 – інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Головуючий роз'яснює права та обов'язки учасників судового процесу невдовзі після відкриття судового засідання. Зокрема, такі вимоги містить стаття 130 КАС, стаття 167 ЦПК, стаття 279 КпАП та стаття 74 ГПК. Особливість кримінального процесу полягає в обов'язковому врученні учасникам судового процесу пам'ятки про їх процесуальні права. Після ознайомлення з пам'яткою головуєчий з'ясовує, чи зрозумілі їм права та обов'язки й у разі необхідності роз'яснює їх (стаття 345 КПК).

У деяких випадках процесуальні кодекси містять додаткові вимоги роз'яснити права учасників процесу або наслідки тих чи інших їхніх дій. Зокрема, у цивільному процесі існує вимога до суду роз'яснити сторонам наслідки ухвалення мирової угоди (стаття 175 ЦПК). У кримінальному процесі існує обов'язок суду роз'яснити обвинуваченому, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, право заявляти клопотання про доставку в судові засідання суду апеляційної інстанції (стаття 376 КПК) тощо.

21. Чи роз'яснив головуєчий право заявити відвід складу суду? Чи скористалися таким правом сторони?

- так, головуєчий роз'яснив право заявляти відвід, але сторони не скористалися таким правом
- так, головуєчий роз'яснив право заявляти відвід, сторона скористалася цим правом, але у відводі судді (складу суду) було відмовлено
- так, головуєчий роз'яснив право заявляти відвід, сторона скористалася цим правом, а суд задовольнив заяву про відвід
- ні, головуєчий не роз'яснив право заявляти відводи
- інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Право заявити відвід складу суду роз'яснюється в адміністративному (стаття 127 КАС), цивільному (стаття 166 ЦПК), кримінальному (стаття 344 КПК) та господарському (статті 74, 81-1) процесах. Під час розгляду справ про адміністративні правопорушення право заявляти відвід складу суду не передбачено.

22. Чи враховував головуючий вік, загальний рівень розвитку, психічний і фізичний стан учасників процесу при роз'ясненні їм процесуальних прав?

– так

– ні (поясніть, у чому це виявилось) _____

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Процесуальні закони не містять спеціальних норм, що вимагають урахування загального рівня розвитку, психічного і фізичного стану учасників процесу при роз'ясненні їм процесуальних прав. Однак суддя зобов'язаний виявляти повагу до учасників процесу (стаття 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») та докладати всіх зусиль для того, щоб на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини, її поведінка була бездоганною (стаття 3 Кодексу суддівської етики).

23. Чи заслуховував суд думку учасників судового процесу в усіх випадках, коли заслуховування такої думки передбачено процесуальним законом?

– так

– ні (поясніть, у чому це виявилось) _____

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Процесуальний закон вимагає обов'язкового заслуховування думки учасників судового процесу при вчиненні тих чи інших процесуальних дій у багатьох випадках. Наприклад, суд зобов'язаний заслухати думку учасників процесу перед вирішенням клопотань осіб, які беруть участь у справі (стаття 133 КАС), або під час вирішення питання про можливість розгляду справи за відсутності свідка, експерта, спеціаліста, перекладача (стаття 170 ЦПК).

24. Чи сприяв суд комусь із учасників процесу в збиранні доказів?

– так, з власної ініціативи суду (поясніть, у чому це виявилось) _____

– так, за клопотанням учасника процесу (поясніть, у чому це виявилось) _____

– ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Відверте сприяння у збиранні доказів комусь із учасників судового процесу може свідчити про порушення принципу змагальності. Принцип змагальності закріплений і визнається у адміністративному (стаття 11 КАС), цивільному (стаття 10 ЦПК), кримінальному (стаття 22 КПК) та господарському (стаття 4-3 ГПК) процесах. Однак в адміністративному процесі суд має право з власної ініціативи витребувати докази (статті 11 і 71 КАС).

25. У разі допиту свідка (-ів) – чи було дотримано порядок допиту?

– так

– ні, свідок, який ще не дав показань, перебуває у залі судового засідання під час судового розгляду

– ні, допитується свідок, якого не приведено до присяги

– ні, допитується свідок, якого не попередили про відповідальність

– ні, під час допиту свідку задавалися навідні питання, тобто питання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Особливості порядку допиту свідків визначені статтею 141 КАС, статтею 180 ЦПК та статтею 352 КПК. У господарському процесі та при розгляді справ про адміністративні правопорушення порядок допиту свідків не передбачений.

26. Чи здійснювався моральний тиск на свідків чи сторони протягом судового процесу? Чи запобігав суд тиску на свідків чи сторони?

- так (поясніть, у чому це виявилось) _____
- ні
- інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Моральний тиск на свідків чи сторони протягом судового процесу може свідчити про порушення принципу змагальності, гарантованого процесуальними законами (стаття 11 КАС, стаття 10 ЦПК, стаття 22 КПК, стаття 4-3 ГПК). Порушення змагальності сторін може стати підставою притягнення судді до дисциплінарної відповідальності (стаття 92 Закону України «Про судоустрій і статус судів»).

27. Чи давав суд можливість учасникам процесу ознайомитися з доказами, іншими документами у справі, якщо ті про це клопотали?

- так
- ні (поясніть, у чому це виявилось) _____
- інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Учасники процесу мають право знайомитися з матеріалами справи та заявляти клопотання. Ці права закріплені в адміністративному (стаття 133 КАС), цивільному (стаття 27 ЦПК), кримінальному (стаття 317 КПК), господарському (стаття 22 ГПК) процесах, а також під час розгляду справ про адміністративні правопорушення (стаття 268 КпАП).

28. Чи був хто-небудь з учасників судового засідання обмежений у праві виступати в судових дебатах?

- так (поясніть, у чому це виявилось) _____
- ні
- інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Процесуальний закон містить гарантії для учасників судового процесу щодо виступів у судових дебатах. Відповідні гарантії містяться у статті 152 КАС, статті 193 ЦПК, статті 364 КПК. У господарському процесі та при розгляді справ про адміністративні правопорушення стадія судових дебатів не передбачена. Однак учасники процесу мають право бути заслуханими судом (стаття 279 КнАП, стаття 74 ГПК).

29. Чи закінчився розгляд у цьому судовому засіданні?

- так, закінчилося попереднє/підготовче засідання
- так, закінчився судовий розгляд, але суд не проголосив судового рішення, а відклав це до _____
- так, закінчився судовий розгляд, і суд проголосив судове рішення
- ні (поясніть, чому і до якої дати оголошено перерву/відкладено розгляд справи) _____

30. Чи були які-небудь порушення законодавства про мову судового процесу під час судового засідання?

- так (поясніть, у чому це виявилось) _____
- ні
- інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Особливості законодавства про мову судового процесу визначені статтею 15 КАС, статтею 7 ЦПК, статтею 29 КПК, статтею 3 ГПК, а також статтею 14 Закону України «Про засади державної мовної політики».

31. Чи забезпечувався вільний доступ до зали засідання для всіх охочих?

- так
- ні (поясніть, у чому це виявилось) _____
- інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Вільний доступ до зали засідання для всіх охочих впливає з принципу гласності судового процесу. Цей принцип закріплений у статті 12 КАС, статті 6 ЦПК, статті 27 КПК, статті 4-4 ГПК, а також у статті 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

32. Чи можна було безперешкодно провести запис судового засідання за допомогою технічних засобів?

– так

– ні (поясніть, у чому це виявилось) _____

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» дозволяє учасникам судового процесу та іншим особам, присутнім у залі судового засідання, проводити фотозйомку, відео- та аудіозапис з використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду (стаття 11). Норми Закону, однак, неузгоджені з нормами деяких процесуальних кодексів, які встановлюють додаткові обмеження щодо проведення відео-, фотозйомки (стаття 12 КАС, стаття 6 ЦПК, стаття 27 КПК).

Разом з тим цивільний, кримінальний та адміністративний процесуальні кодекси прямо передбачають право усіх осіб, які знаходяться на відкритому судовому засіданні (незалежно від їх процесуального статусу), використовувати портативні аудіотехнічні пристрої.

33. Чи проголошено судові рішення прилюдно?

– так

– ні (поясніть, у чому це виявилось) _____

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Судове рішення оголошується прилюдно. Ці вимоги закріплені у статті 167 КАС, статті 218 ЦПК, статті 376 КПК, статті 85 ГПК. Стаття 285 КпАП, хоча й не містить прямої вимоги оголошувати рішення прилюдно, однак ця вимога випливає з принципу гласності судового процесу.

34. Чи проголошено судові рішення чітко і зрозуміло?

- так
- ні (поясніть, у чому це виявилось) _____
- інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____
-

35. Чи помітили Ви якісь інші порушення права на публічне слухання справи?

- так (поясніть, у чому вони виявилися) _____
- ні
- інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____
-

36. Чи ставився суд більш прихильно до однієї зі сторін у справі порівняно з іншою?

- так (поясніть, у чому це виявилось) _____
- ні
- інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____
-

Процедура за національним законодавством

Суддя зобов'язаний зберігати безсторонність при розгляді справи (стаття 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», стаття 10 Кодексу суддівської етики).

37. Чи складалося у Вас враження, що суд не приділяє достатньо уваги аргументам або клопотанням однієї зі сторін чи третіх осіб у справі чи відхиляє їх без належного обґрунтування?

- так (поясніть, у чому це виявилось) _____
- ні
- інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____
-

38. Чи відомо Вам, що суддя (судді) мав якісь стосунки з одним із учасників процесу поза межами судового процесу?

- так (поясніть, у чому це виявилось, і, якщо це можливо, вкажіть джерело інформації) _____
- ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Згідно з статтею 34 Кодексу суддівської етики суддя повинен уникати позапроцесуальних взаємовідносин з одним із учасників процесу або його представником у справі за відсутності інших учасників процесу.

39. Чи відомі Вам будь-які інші факти, що можуть свідчити про упередженість суду?

– так (зазначте ці факти і, якщо це можливо, вкажіть джерело інформації) _____

– ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

40. Чи була дотримана таємниця нарадчої кімнати?

– так

– ні (поясніть, у чому це виявилось) _____

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Під час ухвалення судового рішення ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який розглядає справу. Такі вигоди містять стаття 154 КАС, стаття 196 ЦПК, стаття 367 КПК, стаття 82-1 ГПК.

41. Чи допустив суд, на Вашу думку, будь-які інші порушення правил судочинства або прав учасників процесу?

– так (поясніть, у чому це виявилось) _____

– ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

42. Оцініть загальний стан дотримання правил судочинства і прав учасників процесу.

– суддя бездоганно дотримувався правил судочинства та не порушував прав учасників процесу

– суддя в цілому дотримувався правил судочинства та прав учасників процесу, але допускав окремі порушення

– суддя грубо порушував права учасників процесу або правила судочинства (вказіть, які саме, та чому Ви зробили такий висновок) _____

43. Чи відволікався суддя (судді) від судового процесу, чи слухав суддя сторони (одну із сторін) не уважно?

– так (поясніть, у чому це виявилось) _____

– ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Відповідно до вимог Кодексу суддівської етики суддя має докласти всіх зусиль для того, щоб на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини, його поведінка була бездоганною (стаття 3). Відволікання судді від судового процесу, залежно від обставин, може тлумачитися як прояв неповаги до сторін, порушення принципу змагальності процесу тощо.

44. Чи допускав суддя (судді) грубість, нетактовність, зневагу до учасників судового процесу або демонстрував будь-яку іншу негідну поведінку?

– так (поясніть, у яких діях і якого судді це виявилось) _____

– ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Згідно з вимогами національного законодавства суддя зобов'язаний виявляти повагу до учасників судового процесу (стаття 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

45. Чи допускав суддя (судді) висловлювання чи дії, що свідчать про вияв неповаги до людини за ознакою раси, статі, національності, релігії, політичних поглядів, соціально-економічного становища, фізичних вад чи інших форм дискримінації?

– так (поясніть, у яких діях і якого судді це виявилось) _____

– ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Суддя зобов'язаний виявляти повагу до учасників судового процесу. Він не повинен допускати висловлювання чи дії, що свідчать про вияв неповаги до людини за ознакою раси, статі, національності, релігії, політичних поглядів, соціально-економічного становища, фізичних вад чи інших форм дискримінації (стаття 9 Кодексу суддівської етики).

46. Чи мало місце недотримання етичних норм та культури спілкування іншими учасниками процесу? Чи вживав відповідних заходів суддя?

– так (поясніть, у чому це виявилось) _____

– ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Суддя зобов'язаний вживати заходів до порушників порядку під час судового засідання. Зокрема, такі вимоги містять стаття 270 КАС, стаття 92 ЦПК, стаття 330 КПК. Стаття 9 Кодексу суддівської етики вимагає від судді не виявляти неповагу до учасників судового процесу самому та не дозволяти цього іншим.

47. Оцініть загальний стан дотримання етичних норм та культури спілкування під час судового процесу.

– судовий процес було проведено бездоганно в аспекті дотримання етичних стандартів

– учасники процесу або суддя допускали незначні порушення етичних норм чи культури спілкування

– під час судового процесу нехтувалися етичні стандарти та допускалася низька культура спілкування

48. Оцініть дотримання суддею презумпції невинуватості, гарантування права на захист, інших специфічних прав учасників кримінального процесу.*

48.1. Чи були наручники на підсудному?

- так, постійно під час розгляду
- так, але лише під час конвоювання
- ні
- інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Стаття 28 Конституції України забороняє піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню. Ця норма дослівно повторює статтю 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Практика Європейського суду з прав людини є джерелом права (стаття 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»). Згідно з практикою Суду застосування наручників до підсудного може становити порушення статті 3 Конвенції в ситуації, коли не може бути доведена серйозна загроза безпеці (п. 123 рішення у справі «Ходорковський і Лебедєв проти Росії»).

48.2. Чи утримувався обвинувачений у відокремленій кабіні або клітці?

- так, у заскленій кабіні
- так, у заґратованій клітці
- ні
- інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Стаття 28 Конституції України забороняє піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню. Ця норма дослівно повторює статтю 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Практика Європейського суду з прав людини є джерелом права (стаття 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»). Європейський суд неодноразово зазначав, що практика тримання особи у заґратованій клітці під час судового засідання може порушувати статтю 3

Конвенції (зокрема, п. 125 рішення у справі «Ходорковський і Лебедєв проти Росії»). Згодом, у справі «Свинаренко і Сляднєв проти Росії» Суд визнав, що «тримання особи у заґратованій клітці під час судового засідання саме по собі – беручи до уваги його принизливий характер, несумісне з нормами цивілізованої поведінки, яка є визначальною рисою демократичного суспільства – це приниження людської гідності, яке порушує статтю 3 Конвенції» (п. 138 рішення).

Україна знаходиться в процесі відмови від практики утримання обвинувачених у заґратованих клітках. Зокрема, пункт 21 «Перехідних положень» КПК вимагає від Кабінету Міністрів України забезпечити фінансування заміни у судах загальної юрисдикції металевих загороджень, що відокремлюють підсудних від складу суду і присутніх громадян, на загородження зі скла чи органічного скла.

48.3. Чи виявляв обвинувачений агресію?

- так (поясніть, у чому це виявилось) _____
- ні
- інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

48.4. Чи була обвинуваченому вручена пам'ятка про його процесуальні права? Чи мав він достатньо часу ознайомитись з нею?

- так
- так, пам'ятка була вручена, але достатнього часу для ознайомлення з нею він не мав (вказіть фактичний час, наданий для ознайомлення _____)
- ні

Процедура за національним законодавством

Особливість кримінального процесу полягає в обов'язковому врученні учасникам судового процесу пам'ятки про їхні процесуальні права. Після ознайомлення з пам'яткою головуючий з'ясовує, чи зрозумілі їм права та обов'язки і у разі необхідності роз'яснює їх (стаття 345 КПК).

48.5. Чи роз'яснено обвинуваченому суть обвинувачення?

- так
- ні
- інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Головуючий зобов'язаний роз'яснити обвинуваченому суть обвинувачення (стаття 348 КПК).

48.6. Чи схилив суддя (судді) підсудного до визнання своєї вини?

- так (поясніть, у чому це виявилось) _____
- ні
- інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Дії суду щодо схилання підсудного до визнання своєї вини свідчать про порушення принципу змагальності, гарантованого у кримінальному процесі (стаття 22 КПК).

48.7. Чи відмовлявся обвинувачений свідчити проти себе? Чи намагався суд зробити будь-які негативні висновки з того, що обвинувачений відмовився від давання показань?

- обвинувачений не відмовлявся свідчити проти себе
- підсудний відмовився свідчити проти себе, однак відмова свідчити не була негативно розтлумачена судом
- підсудний відмовився свідчити проти себе, однак відмова свідчити була негативно витлумачена судом (вказіть, чому Ви дійшли саме такого висновку _____)

Процедура за національним законодавством

Право не свідчити проти себе, а також проти близьких родичів гарантується на найвищому рівні Конституцією України (стаття 63). Свободу від самовикриття гарантує також стаття 18 КПК.

48.8.1. Чи стверджував обвинувачений про психічний або фізичний примус, катування, погрози, обман, які застосовувалися до нього в період досудового слідства?

- так (поясніть, у чому це виявилось) _____
 - ні
 - інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____
-

48.8.2. Чи вжив суддя якихось заходів для перевірки цих тверджень?

– так (поясніть, у чому це виявилось) _____

– ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Конституція України забороняє піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, зокрема в період досудового слідства (стаття 28 Конституції, див. також статтю 11 КПК).

Зобов'язання перевіряти твердження обвинуваченого про випадки насильства під час досудового слідства покладені на слідчого суддю (стаття 206 КПК).

48.9. Чи помітили Ви порушення права на захист?

– так (поясніть, у чому це виявилось) _____

– ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

Процедура за національним законодавством

Підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений мають право на захист, яке полягає у наданні їм можливості подати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права (стаття 20 КПК).

49. Наведіть важливі коментарі щодо діяльності судді (у разі наявності), що не охоплені анкетною.

50. Наведіть порушення, які ви помітили під час судового засідання. Спробуйте висловити власні міркування про причини виявлених порушень.

дата складання анкети

підпис спостерігача

Анкету моніторингу судового процесу у форматі Word можна завантажити за цією адресою: http://pravo.org.ua/files/Anketa_monitoryngu.doc

ПОРАДИ СПОСТЕРІГАЧУ

Принципи роботи спостерігача

Спостерігач будує свою роботу на принципах професійності, невтручання, безсторонності та конфіденційності.

Відповідно до принципу професійності спостерігач повинен:

- неухильно дотримуватись законодавства України при виконанні функцій спостерігача;
- завчасно обрати для спостереження судові процеси;
- ознайомитися з усією відкритою інформацією щодо обраної справи, зокрема з датою і часом обраного судового засідання, місцезнаходженням суду, складом суду, найменуванням сторін судового процесу і їх представників, суттю спору;
- прибути до суду завчасно, не менш як за 20 хвилин до початку розгляду справи;
- дотримуватися ділового стилю одягу;
- не відволікатися від судового процесу;
- повсякчас демонструвати повагу до суду, сторін судового процесу та інших осіб, які знаходяться у судовому засіданні;
- утримуватися від поведінки, що може скомпрометувати спостерігача чи програму моніторингу, навіть у позаробочий час.

Відповідно до принципу невтручання спостерігач повинен:

- утримуватися від спроб чинити будь-який вплив на перебіг судового процесу, навіть якщо втручання може сприяти більш справедливому вирішенню справи;
- у випадку, якщо спостерігачу ставлять питання щодо судового процесу, за яким він веде спостереження, або пропонують взяти у ньому активну участь, роз'яснити свою функцію спостерігача та відмовитися від виконання запропонованих дій або надання коментарів;
- у спілкуванні з третіми особами у разі необхідності роз'яснювати мету моніторингу за судовими процесами та принцип невтручання; у разі обрання програмою закритої форми спостереження за судовими процесами – відмовлятися від коментарів.

Відповідно до принципу безсторонності спостерігач зобов'язаний:

- утримуватися від висловлення підтримки якій-небудь стороні як під час моніторингу, так і під час складання звітності;
- зберігати зовнішні ознаки безсторонності, зокрема за можливості обирати в суді місце, рівновіддалене від сторін у справі;

- у разі, якщо програма моніторингу дозволяє спілкування зі сторонами у справі, під час перерви взяти коментарі у кожної зі сторін;
- під час бесіди поводити себе таким чином, щоб не складалося враження, начебто спостерігач підтримує котрись зі сторін;
- під час складання звіту чітко вказувати джерело отриманої інформації.

Відповідно до принципу конфіденційності спостерігач повинен:

- якщо це не передбачено програмою моніторингу, не розголошувати результати спостереження за конкретним судовим процесом посадовим особам у суді, сторонам у справі або будь-яким іншим учасникам процесу та не робити жодних заяв щодо процесу, у тому числі для ЗМІ;
- забезпечувати збереження і нерозголошення письмових нотаток (або нотаток у електронному вигляді), іншої інформації, отриманої під час моніторингу за судовими процесами.

Вибір справ для моніторингу

Справи для моніторингу судових процесів потрібно обирати зачасно. Для цього можна скористатися офіційним веб-порталом судової влади (www.court.gov.ua). Пошук конкретних судових засідань можна здійснити за таким алгоритмом: на головній сторінці сайту обрати «суди загальної юрисдикції», далі обрати конкретний суд, в якому буде вестися спостереження, після цього в меню натиснути на «список справ, призначених до розгляду» та обрати дату судового засідання.

Щоб збільшити шанс успішного відвідання суду, слід обирати кілька судових процесів для моніторингу. Наприклад, якщо обране судове засідання на 10.00 ранку з якихось причин не відбулося (не з'явилися сторони, захворів суддя тощо), варто заздалегідь потурбуватися про обрання судового засідання на 10.30, яке можна відвідати у цьому випадку. Звичайно, обирати засідання можливо, якщо це дозволяє фокус програми моніторингу, а спостерігачу дозволяється обрати судове засідання в будь-якій справі.

У разі, якщо програма моніторингу зосереджена на відстеженні процесуальних питань та дотриманні етичних стандартів під час судового засідання, бажано обирати судові процеси під головуванням різних суддів. Це дозволить побачити більш широку картину, ніж у випадку, коли спостерігачі кілька разів будуть відвідувати судові засідання під головуванням одних і тих самих суддів.

Підготовка до спостереження за судовими процесами

Для виконання функції моніторингу за судовими процесами спостерігач повинен мати при собі документи та деяке інше спорядження (обладнання).

Зокрема, слід **обов'язково** мати:

- паспорт або інший документ, що засвідчує особу;
- портативний аудіотехнічний пристрій (*бажано диктофон*);
- роздруковану анкету моніторингу за судовим процесом, 2 ручки;
- Закон України «Про судоустрій і статус суддів» та відповідний процесуальний кодекс.

Бажано мати:

- прилад для проведення фото- і відеофіксації судового процесу;
- планшет для заповнення анкети моніторингу за судовими процесами у електронному вигляді. Якщо суд з якихось причин обмежить використання планшету під час судового засідання (наприклад, вважатиме це неповагою до суду), слід заповнити анкету в паперовому вигляді;
- довідник з правових питань у випадку, якщо такий буде підготовлений програмою моніторингу.

У приміщенні суду необхідно знайти дошку оголошень, яка, зокрема, містить інформацію про залу судового засідання/кабінет судді, в якому буде слухатися справа. Якщо дошка оголошень з якихось причин відсутня або містить неактуальну інформацію, про місце слухання обраної справи слід запитати в охоронця при вході до приміщення суду.

Доброю практикою є ретельне порівнювання інформації на дошці оголошень з інформацією про слухання справ на офіційному веб-порталі судової влади. Якщо з якихось причин інформація на дошці оголошень є неповною, не відповідає інформації на веб-порталі або навпаки – містить інформацію про слухання справ, які не відображені на офіційному веб-порталі судової влади, слід зробити все можливе для з'ясування причин таких розбіжностей.

Умикати аудіозапис слід перед тим, як судовий розпорядник або секретар запрошуватиме пройти до приміщення, де буде відбуватися слухання справи. Це дозволить зафіксувати факт створення перешкод до участі у відкритому судовому засіданні, якщо таке матиме місце.

За можливості, портативний аудіотехнічний пристрій слід тримати не в руці, а на спеціальному шнурку, який вішається на шию. Зважаючи на потребу спостерігачеві тримати напоготові анкету для проведення

моніторингу судових процесів, наявність диктофону в руці може завадити йому виконувати свої функції.

Робота спостерігача у судовому засіданні

Під час роботи у відкритому судовому засіданні спостерігач повинен:

- дотримуватися принципів роботи спостерігача;
- дотримуватися правил поведінки в суді (наприклад вставати, коли суд заходить до зали або виходить з неї, коли проголошує судове рішення);
- не розмовляти та будь-яким іншим чином не заважати веденню відкритого судового процесу;
- поставити на беззвучний режим усі пристрої, що можуть заважати веденню процесу (телефон, планшет тощо);
- заповнювати анкету моніторингу (у електронному або письмовому вигляді) безпосередньо на судовому засіданні. У разі, якщо це з якихось причин зробити неможливо (наприклад, якщо спостерігачу доводиться працювати стоячи, в умовах тисняви), слід покластися на аудіозапис і зосередити всю увагу на тому, що відбувається під час відкритого судового засідання;
- повернутися не менш як за 10 хвилин до закінчення перерви, якщо така була оголошена у судовому засіданні.

Особливість роботи парами

У разі роботи спостерігачів парами доброю практикою є коли один з них здійснює відеозапис судового процесу. На випадок, якщо суд не дозволить здійснювати відеозапис, спостерігачі мають завчасно домовитись про розподіл обов'язків. Наприклад, один зі спостерігачів зосереджується на поведінці судді, тоді як інший звертає особливу увагу на поведінку сторін під час відкритого судового засідання. У цьому випадку кожен зі спостерігачів готує окрему анкету моніторингу за судовим процесом.

Проблемні ситуації, які можуть виникати під час судового засідання, та як реагувати на них:

- якщо суддя цікавиться причиною Вашого перебування на судовому засіданні, поясніть, що Ви реалізуєте право кожного брати участь у відкритому судовому засіданні; якщо методологія моніторингу дозволяє розкривати свою функцію спостерігача, можна повідомити про це судді;
- якщо суддя вимагатиме припинити аудіофіксацію судового засідання, поясніть, що Ви реалізуєте своє право проводити фіксацію

за допомогою портативного аудіотехнічного пристрою з посиланням на чинні нормативно-правові акти (див. коментар до питання 32 бланку анкети);

- якщо суддя буде ставити особисті питання (наприклад, де Ви працюєте, хто Ви за освітою) або пропонуватиме висловитися щодо суті процесу, потрібно пояснити, що Ви не є учасником процесу, відповідно для розгляду справи Ваші анкетні дані або Ваша думка щодо процесу не має жодного значення;
- якщо Ви будете заповнювати анкету моніторингу за судовими процесами у електронному вигляді, а суддя вимагатиме вимкнути планшет (наприклад, вважатиме це неповагою до суду), бажано виконати розпорядження суду і продовжувати фіксацію у письмовому вигляді;
- якщо суддя вимагатиме вимкнути камеру, слід поцікавитися підставою такої вимоги та після відповіді припинити відеозапис.

Підготовка звітності

Звітністю є заповнена анкета моніторингу судових процесів в електронному вигляді. Спостерігач зобов'язаний надіслати її на відповідну адресу не пізніше наступного дня після проведення моніторингу. До анкети слід додати аудіо- або відеозапис судового засідання, якщо такий здійснювався.

Під час підготовки анкети моніторингу бажано прослухати аудіозапис судового засідання та виправити анкету, якщо були виявлені певні невідповідності.

Якщо за результатами моніторингу одного й того самого судового засідання підготовлено дві анкети (у разі роботи спостерігачів парами), спостерігачі узгоджують свої спостереження та готують об'єднану анкету.

ПРИКЛАД ЗАПОВНЕНОЇ АНКЕТИ

АНКЕТА МОНІТОРИНГУ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ

1. П. І. Б. особи, яка здійснює моніторинг

Середа Максим Леонідович

2. Дата засідання

28.08.2015

3. Час початку і закінчення слухання (загальна тривалість слухання)

12:30-14:40

4. Найменування суду

Подільський районний суд м. Києва

5. Склад суду, який розглядає справу

головуючий – суддя *Роман О. А.*

інші професійні судді _____

присяжні/народні засідателі _____

6. Інстанція

- перша
- апеляційна
- касаційна
- Верховний Суд

7. Вид справи

- цивільна
- кримінальна
- адміністративна
- господарська
- справа про адміністративне правопорушення

8. Номер справи

758/13692/13-ц

9. Назва справи

Про визнання нотаріальних дій неправомірними та їх скасування

10. Сторони

Позивач – Скрипніков О. Ф.

Відповідач – приватний нотаріус Литвинова Н. М.

Треті особи: Богач Д. І., Романова О. О., Ковалик М. Л.

11. Чи анонсовано справу на дошці оголошень суду?

– так

– ні

11.1. Чи анонсовано справу на сайті суду?

– так

– ні

12. Чи дотримався суд графіку розгляду справи?

– так, судовий процес розпочався вчасно

– загалом так, але судове засідання розпочалося із незначним відхиленням від графіку (вказати час затримки) _____

– ні, судове засідання розпочалося із значною затримкою у часі – на дві з половиною години

– ні, судове засідання взагалі не розпочалося, оскільки _____

13. Де проходило судове засідання?

– в кабінеті судді

– в залі судових засідань

– інше (уточніть, де саме проходило судове засідання) _____

14. Чи є це засідання першим засіданням у справі?

– це – перше підготовче (попереднє) засідання

– це – не перше, а _ підготовче (попереднє) засідання (вказіть яке, якщо відомо)

– це – перше засідання щодо судового розгляду справи

– це – не перше, а _____ засідання щодо судового розгляду справи (вказіть яке, якщо відомо)

– інше (уточніть, який вид засідання) _____

15. Чи оголосив головуючий, яка справа слухається?

– так

– ні

16. Чи оголосив головуючий склад суду?

– так

– ні

17. Чи використовував суддя (судді) символи судової влади під час судового процесу?

– суддя (судді) здійснював правосуддя у мантиї із нагрудним знаком судді

– суддя (_____) здійснював правосуддя без мантиї, але з нагрудним знаком

– суддя () здійснював правосуддя без нагрудного знаку, але в мантиї

– суддя *Роман О. А.* здійснював правосуддя без мантиї і нагрудного знаку

18. У разі прибуття свідка (-ів) – чи видалив головуючий свідка до початку розгляду справи по суті із зали судового засідання?

– так

– ні

– свідки не прибули

19. Чи перевірено особи учасників процесу, які прибули?

– так

– ні

20. Чи роз'яснив головуючий ясно, ґрунтовно і в належний час права та обов'язки учасників судового процесу, якщо вони мали бути роз'яснені на цій стадії процесу?

– так

– ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

21. Чи роз'яснив головуючий право заявити відвід складу суду? Чи скористалися таким правом сторони?

– так, головуючий роз'яснив право заявляти відвід, але сторони не скористалися таким правом

– так, головуючий роз'яснив право заявляти відвід, сторона скористалася цим правом, але у відводі судді (складу суду) було відмовлено

– так, головуючий роз'яснив право заявляти відвід, сторона скористалася цим правом, а суд задовольнив заяву про відвід

– ні, головуючий не роз'яснив право заявляти відводи

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

22. Чи враховував головуючий вік, загальний рівень розвитку, психічний і фізичний стан учасників процесу при роз'ясненні їм процесуальних прав?

– так

– ні (поясніть, у чому це виявилось) _____

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

23. Чи заслуховував суд думку учасників судового процесу в усіх випадках, коли заслуховування такої думки передбачено процесуальним законом?

– так

– ні (поясніть, у чому це виявилось) _____

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

24. Чи сприяв суд комусь із учасників процесу у збиранні доказів?

– так, з власної ініціативи суду (поясніть, у чому це виявилось) _____

– так, за клопотанням учасника процесу (поясніть, у чому це виявилось) _____

– ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

25. У разі допиту свідка (-ів) – чи було дотримано порядок допиту?

– так

– ні, свідок, який ще не дав показань, перебуває у залі судового засідання під час судового розгляду

– ні, допитується свідок, якого не приведено до присяги

– ні, допитується свідок, якого не попередили про відповідальність

– ні, під час допиту свідку задавалися навідні питання, тобто питання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) – *допит не проводився*

26. Чи здійснювався моральний тиск на свідків чи сторони протягом судового процесу? Чи запобігав суд тиску на свідків чи сторони?

– так (поясніть, у чому це виявилось) _____

– ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

27. Чи давав суд можливість учасникам процесу ознайомитися з доказами, іншими документами у справі, якщо ті про це клопотали?

– так

– ні (поясніть, у чому це виявилось) _____

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

28. Чи був хто-небудь з учасників судового засідання обмежений у праві виступати в судових дебатах?

– так (поясніть, у чому це виявилось) _____

– ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

29. Чи закінчився розгляд у цьому судовому засіданні?

– так, закінчилося попереднє/підготовче засідання

– так, закінчився судовий розгляд, але суд не проголосив судового рішення, а відклав це до _____

– так, закінчився судовий розгляд, і суд проголосив судове рішення

– ні (поясніть чому і до якої дати оголошено перерву/відкладено розгляд справи) – *розгляд справи відкладений до 7 вересня у зв'язку з тим, що суддя Роман був черговим суддею в день розгляду справи і мав терміново відкласти судовий розгляд для вирішення інших справ.*

30. Чи були які-небудь порушення законодавства про мову судового процесу під час судового засідання?

– так (поясніть, у чому це виявилось) _____

– ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

31. Чи забезпечувався вільний доступ до зали засідання для всіх охочих?

– так

– ні (поясніть, у чому це виявилось) _____

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

32. Чи можна було безперешкодно провести запис судового засідання за допомогою технічних засобів?

– так

– ні (поясніть, у чому це виявилось) – *суддя, хоча й прямо не перешкодив проводити аудіозапис судового засідання, проте попросив (неформально) цього не робити. Сторони запевнили суд в тому, що вони не збираються проводити аудіозапис. Водночас спостерігач зміг провести фіксацію судового процесу на диктофон безперешкодно.*

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

33. Чи проголошено судове рішення прилюдно?

- так
 – ні (поясніть, у чому це виявилось) _____

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) – *справа була перенесена до закінчення розгляду по суті*

34. Чи проголошено судове рішення чітко і зрозуміло?

- так
 – ні (поясніть, у чому це виявилось) _____

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) – *справа була перенесена до закінчення розгляду по суті*

35. Чи помітили Ви якісь інші порушення права на публічне слухання справи?

- так (поясніть, у чому вони виявилися) _____

- ні
 – інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

36. Чи ставився суд більш прихильно до однієї зі сторін у справі порівняно з іншою?

- так (поясніть, у чому це виявилось) _____

- ні
 – інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

37. Чи складалося у Вас враження, що суд не приділяє достатньо уваги аргументам або клопотанням однієї зі сторін чи третіх осіб у справі чи відхиляє їх без належного обґрунтування?

- так (поясніть, у чому це виявилось) _____

– ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

38. Чи відомо Вам, що суддя (судді) мав якісь стосунки з одним із учасників процесу поза межами судового процесу?

– так (поясніть, у чому це виявилось, і, якщо можливо, вкажіть джерело інформації) _____

– ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

39. Чи відомі Вам будь-які інші факти, що можуть свідчити про упередженість суду?

– так (зазначте ці факти і, якщо можливо, вкажіть джерело інформації) _____

– ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

40. Чи була дотримана таємниця нарадчої кімнати?

– так

– ні (поясніть, у чому це виявилось) _____

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) – *розгляд справи було перенесено*

41. Чи допустив суд, на Вашу думку, будь-які інші порушення правил судочинства або прав учасників процесу?

– так (поясніть, у чому це виявилось) _____

– ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

42. Оцініть загальний стан дотримання правил судочинства і прав учасників процесу.

– суддя бездоганно дотримувався правил судочинства та не порушував прав учасників процесу

– суддя в цілому дотримувався правил судочинства та прав учасників процесу, але допускав окремі порушення

– суддя грубо порушував права учасників процесу або правила судочинства (вкажіть, які саме, та чому Ви зробили такий висновок) _____

43. Чи відволікався суддя (судді) від судового процесу, чи слухав суддя сторони (одну із сторін) не уважно?

– так (поясніть, у чому це виявилось) – *іноді під час виступу сторін суддя перемовлявся з секретарем*

– ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

44. Чи допускав суддя (судді) грубість, нетактовність, зневагу до учасників судового процесу або демонстрував будь-яку іншу негідну поведінку?

– так (поясніть, у яких діях і якого судді це виявилось) _____

– ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

45. Чи допускав суддя (судді) висловлювання чи дії, що свідчать про вияв неповаги до людини за ознакою раси, статі, національності, релігії, політичних поглядів, соціально-економічного становища, фізичних вад чи інших форм дискримінації?

– так (поясніть, у яких діях і якого судді це виявилось) _____

– ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

46. Чи мало місце недотримання етичних норм та культури спілкування іншими учасниками процесу? Чи вживав відповідних заходів суддя?

– так (поясніть, у чому це виявилось) – *сторони судового процесу досить неетично поводитися стосовно один одного, дозволяючи собі некоректні висловлювання, зокрема радили звернутися до психіатра іншій стороні, звинувачували один одного у дурості, ідіотизмі тощо. Суддя натомість не вживав достатніх заходів для дотримання високих етичних стандартів сторонами процесу.*

– ні

– інше (поясніть, чому вибрали цей варіант) _____

47. Оцініть загальний стан дотримання етичних норм та культури спілкування під час судового процесу.

– судовий процес було проведено бездоганно в аспекті дотримання етичних стандартів

– учасники процесу або суддя допускали незначні порушення етичних норм чи культури спілкування

– під час судового процесу нехтувалися етичні стандарти та допускалася низька культура спілкування

48. Оцініть дотримання суддею презумпції невинуватості, гарантування права на захист, інших специфічних прав учасників кримінального процесу.*

Не застосовується

49. Наведіть важливі коментарі щодо діяльності судді (у разі наявності), що не охоплені анкетною.

Суддя з'явився на судове засідання невідготовленим. Він не пам'ятав обставин спору, дві години переглядав матеріали справи та заслуховував позиції сторін у неформальній обстановці. Це стало причиною затримки судового розгляду на дві з половиною години.

50. Наведіть порушення, які ви помітили під час судового засідання. Спробуйте висловити власні міркування про причини виявлених порушень.

Перелік порушень

1. Суддя прибув до зали судових засідань на півгодини пізніше від призначеного часу, дві години вивчав матеріали справи і неформально спілкувався зі сторонами. Тому судове засідання почалося із значним запізненням (2 год. 30 хв.).

2. Суддя прибув до зали судових засідань не підготованим.

3. Суддя здійснював правосуддя без мантії і нагрудного знаку.

4. Суддя неналежно реагував на неетичну поведінку сторін судового процесу.

28.09.2015 дата складання анкети

Середа підпис спостерігача

РЕКОМЕНДОВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Trial Monitoring: A Reference Manual for Practitioners, Revised edition 2012, OSCE ODIHR
Електронне джерело: <http://www.osce.org/odihr/94216?download=true>
2. Observation des Procès: Un Manual de Référence pour les Practiciens du Droit, Edition révisée 2012, OSCE BIDDH
Електронне джерело: <http://www.osce.org/fr/odihr/120064?download=true>
3. Мониторинг судебных процессов: Справочное руководство для практиков, новое издание 2012, ОБСЕ БДИПЧ
Електронне джерело: <http://www.osce.org/ru/odihr/102519?download=true>
4. Handbook for Monitoring Administrative Justice, Folke Bernadotte Academy and Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2013
Електронне джерело: <http://www.osce.org/odihr/105271?download=true>
5. Руководство по мониторингу административной юстиции, Академия имени Фолька Бернадоты и Бюро по демократическим институтам и правам человека, 2013
Електронне джерело: <http://www.osce.org/ru/odihr/108280?download=true>
6. Legal Digest of International Fair Trial Rights, OSCE BIDDH, 2012
Електронне джерело: <http://www.osce.org/odihr/94214?download=true>
7. Справедливое судебное разбирательство в международном праве: юридический сборник
Електронне джерело: <http://www.osce.org/ru/odihr/100894?download=true>
8. Towards justice: Analysis of civil proceedings in the districts courts, OSCE BIDDH, 2012
Електронне джерело: <http://www.osce.org/albania/100388?download=true>

9. Громадський моніторинг судів: короткий посібник для організацій громадянського суспільства / С.І. Франчук, Ю.А. Седик, Т.С. Яблонська, А.А. Биченко, Т.Ю. Бібік, 2014. – 50 с.
10. Система оцінка якості роботи суду: стандарти, критерії, показники та методи, розроблено та рекомендовано робочою групою з розробки системи оцінювання якості роботи суду за підтримки проекту USIAD «Справедливе правосуддя», 2014
Електронне джерело: http://court.gov.ua/userfiles/COURT_PERFORMANCE_UKR_2014.pdf
11. Звіт за результатами моніторингу судового розгляду справ щодо громадських активістів та учасників Євромайдану (грудень 2013 – лютий 2014), підготовлений Центром громадянських свобод спільно з групою громадського спостереження «ОЗОН» та Українською правничою фундацією, 2014
Електронне джерело: <http://ccl.org.ua/wp-content/uploads/2013/10/Zvit-za-rezultatami-monitoringu-sudovogo-rozglyadu-sprav-shhodo-gromadskih-aktivistiv-ta-uchasnikiv-YEvromajdanu-gruden-2013-lyutij-2014r.r..pdf>
12. Report from the Trial Monitoring Project in Azerbaijan 2003–2004, OSCE ODHR, Office in Baku
Електронне джерело: <http://www.osce.org/odihr/40973?download=true>
13. Trial Monitoring in Azerbaijan 2006–07
Електронне джерело: <http://www.osce.org/baku/32355?download=true>
14. Trial Monitoring Report Azerbaijan 2009
Електронне джерело: <http://www.osce.org/baku/73359?download=true>
15. Trial Monitoring Report Azerbaijan 2010
Електронне джерело: <http://www.osce.org/baku/88211?download=true>
16. Trial monitoring report Azerbaijan 2011
Електронне джерело: <http://www.osce.org/baku/100593?download=true>

17. Trial Monitoring Report Administrative Justice Azerbaijan 2012
Электронне джерело: <http://www.osce.org/baku/105639?download=true>
18. OSCE Trial Monitoring Report on the Implementation of the New Criminal Procedure Code in the Courts of Bosnia and Herzegovina
Электронне джерело: http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2010122310535111eng.pdf
19. Results of Trial Monitoring in the Republic of Kazakhstan 2005–2006
Электронне джерело: <http://www.osce.org/astana/24153?download=true>
20. Результаты мониторинга судебных разбирательств в Республике Казахстан 2005–2006
Электронне джерело: <http://www.osce.org/ru/astana/24154?download=true>
21. Report observation mission for human rights observation in the Republic of Kazakhstan 23–30 April 2012 / Events of the 16th of December 2011 in Zhanaozen and their Consequences. The mission was organized with the support of the Open Dialog Foundation (Lublin, Poland)
Электронне джерело: <http://khpg.org/files/docs/1343032338.pdf>
22. Отчет по результатам работы наблюдательной Миссии по соблюдению прав человека в Республике Казахстан 23–30 апреля 2012 года / События 16 декабря 2011 года в городе Жанаозен и их последствия. Миссия была организована при поддержке фонда «Открытый диалог» (Люблин, Республика Польша)
Электронне джерело: <http://khpg.org/files/docs/1343032528.pdf>
23. Мониторинг судебных разбирательств по делам о защите избирательных прав граждан и иных участников избирательного процесса, Трансперенси Интернешнл – Кыргызстан, Бишкек, 2005
Электронне джерело: <http://www.transparency.kg/files/courtroommonitoringproject.pdf>
24. Results of Trial Monitoring in the Kyrgyz Republic 2005–2006, OSCE ODIHR, OSCE Centre in Bishkek
Электронне джерело: <http://www.osce.org/odihr/29615?download=true>

25. Trial Monitoring Report Georgia, OSCE ODIHR, Warsaw, 2014
Електронне джерело: <http://www.osce.org/odihr/130676?download=true>
26. OSCE Trial Monitoring Programme for the Republic of Moldova, Final Report (April 2006 – November 2008), Realized by the OSCE Mission to Moldova
Електронне джерело: <http://www.osce.org/moldova/70945?download=true>
27. Report Trial Monitoring in Belarus (March – July 2011), Warsaw, 2011
Електронне джерело: <http://www.osce.org/odihr/84873?download=true>
28. Report on war crimes trials on Serbia in 2012, Humanitarian Law Centre, 2013
Електронне джерело: <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2013/02/Report-on-war-crimes-trials-in-Serbia-in-2012-ENG-FF.pdf>
29. Supplementary Report: War Crimes Procedure in Croatia and Findings from Trial Monitoring, OSCE Mission to Croatia, 2004
Електронне джерело: <http://www.osce.org/zagreb/33877?download=true>
30. Final Report Trial Monitoring Project in Armenia (April 2008 – July 2009), OSCE ODIHR, Warsaw, 2010
Електронне джерело: <http://www.osce.org/odihr/41695?download=true>

Олександр Банчук, Роман Куйбіда, Максим Середа
МОНІТОРИНГ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ
Посібник для громадських об'єднань

Редактор О.В. Старцев

Підписано до друку 12.10.2015 р. Формат 70x100/16. папір офс.
Друк - офс. Ум.др.арк. - 3,2. Наклад 200. зам. 455.

Надруковано ТОВ «Компанія ВАІТЕ»
01042, м. Київ, вул. Саперне поле, 26, кім. 27.
тел. +380445311432

Видавництво ТОВ «Компанія ВАІТЕ»
01042, м. Київ, вул. Саперне поле, 26, кім.27.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 2570 від 27.07.2006 р.

